

Shri Raghunatha Temple MSS. Library,
JAMMU

No. ३९९२

Title सौर संहिता

Author x

Extent ३६ Age x

Subject (पुराण) माहात्म्यं

सौरसंहिता

स्वयंपुराण

३५१२

३५१२
३५
३५

॥६॥

॥दी० नारायणस्येदं॥
सूर्य संहिता प० ३६॥

॥३॥

सुप०

१

श्रीगणेशायनमः ॐ नमोहंपदार्थायजसदार्थस्वरूपिणे भासकायनमस्तस्मै भवाय
भवहारिणे नमः सांवायशर्वायसर्ववित्तानदायिने सूर्यकिरचितेदंताहंजारूपसाक्षिणे स
मस्तजगदुत्पत्तिस्थितिनाशकहेनवे रुद्रविश्वविरिच्यादिस्वरूपायनमो नमः प्रमाणनाम
गम्यायस्वयांभानायकेवलं नमः सकलयानानां मानदावापशंभवे वर्णश्रमसमाचारनि
रतानां हान्मनां सुखभाषाविनीतानां नमः पैसंसारहेनवे भस्मसाधननिष्ठानां भक्तानां भस्मदायिने
भस्मरूपाय रुद्राय भनमो भक्तिप्रदायिने पाशहंत्रे परानंदप्रदात्रे परमोत्तमाने परविद्यापरा
णं वुनमः परशुधारिस्मै नमो विनायकसुंदरसुनायानवहारिणे अं विकापभपेसाक्षात्तगच्छ
गुरवे सदा प्रणम्य सांवेमीशानं सर्वदेवनमस्कृतं पुराणं संप्रवक्ष्यामि जगतामभिदुष्यं सत्रांते
सूतमद्वंद्वं जठवल्कलसंयुतं त्रिपुंड्रावलिभिः दीप्रभस्मोद्घातेन विमलं सर्वशस्त्रार्थतत्त्वज्ञं सर्वभू
तहितैरतं व्यासशिष्यं विशेषेण महाभक्तं शिवस्य तु सयमेवानैगत्तं शंभोः प्रसादादेव केवलं
तेजसाभासयंचेत्तमत्तं चेतनगनाचननात्मके वालीविलामहान्मानां महाभक्तिं समास्थि

राम०

१

नापुराणं संहितां पुण्यां प्रकृः पुराणगौरवात् भवता भगवान् व्यासः सर्वज्ञः करुणकरः पुराण
विद्यासिद्ध्यर्थं पुराणसम्पुण्यासितेः तेन पौर्णणेकीदिद्या व्यासेनामित्रतेजस उपदिष्टा तवास्माकं
वक्तॄणां महसि प्रमोसुनीनां वचनं श्रुत्वा रूतः पौर्णणकोत्रमः वक्रुमारभते देवं नमस्कृत्य पिनाकि
नं सूत उः ब्राह्मणमवैल्लवंच शैवं भागवंतं तथ भविष्यन्नास्ती पंचमार्कं डेयसमाकुर्ये आ
मेयं ब्रह्म वैवर्त्तं लैंगं वाराहसंज्ञितं स्कंदं च वामनचैव कौर्ममाकं पंचगारुडं ब्रह्मंडं चेति पुण्यौ
ये पुराणानामनुक्रमः अन्यान्युपपुराणनिकायितानि महर्षिभिः अष्टादश पुराणानि श्रुत्वा
संक्षेप रूपतः तेषामनुक्रमं वक्ष्ये सर्वापवि सोधकं आद्यं सनत्कुमारोक्तं नारसिंहं ततः परं
नांदं संज्ञं कुमारं एकथितं तदनेतरं चतुर्थं शिवधर्माख्यं पुराणं नैदिनेरिति अतो दुर्वाससाप्रोक्ते-
यवीयं तेतः परं कापिलं मामनं वैचैव तथैवोशनसो निजं ब्रह्मंडं च ततः पुण्यां वारुणख्यं ततः का
ली पुराणस्यैकालं कंठं च नामतः ततो वासिष्ठलैंगख्यं नामा माहेश्वरं त्विति ततः सांव पुरा
णं ख्येच्छूस्ममिति चेरिति ततः सौरपुण्यौणख्यसावित्रमिति चेरिति पाणशर्यचमानीचेभा

सुपु०

२

गवमुनिपुंवाः सर्वाण्युपराणानि शिवज्ञानकारिवौ स्कांदमध्यामिवक्ष्यामित्यक्षगनेयविनिर्मितं
षड्विधं संहिताभेदैः पंचाशत्सुंदभेदिन संहितां सावुधास्मासुपासौ सौरसमाकृपात्तामहं वः प्र
वक्ष्यामि संहितामतिशोभनोपरासूपसमास्योनकथिताभानुनापतः पातवल्क्यापतेमैवस
हितासौरसंहिता सौरसंज्ञातुसावन्नमंयतसुसहस्रनः निर्मितासर्विविज्ञानसागरपावनीप
रागनाधान्येन मेहादेवः पुण्यैरखिलैरपि तात्पर्योऽणः विकानायः सर्वज्ञः प्रतिपाद्यते तच्छेषे
ण रुद्रश्चतुर्दिशः प्रतिपाद्यते तथा विश्वसूत्रायात्रह्या तथा देवा अपि विज्ञाः कथ्यन्ते दशभिर्विष्वाः
पुण्यैः परमेश्वरः चतुर्भिः कथ्यन्ते विश्वदुर्गाभ्यां प्रह्लाजगत्पतिः एकेन भगवाञ्छ्वेदभास्करः सर्वैः
समारव्याता देवता अपरा अपिरुद्रविष्वादिदेवानामपः कजीशिवसंज्ञिनः स एव सर्वमानानां मिष्टासां वः
सनातनः आष्टादशपुनाणानां कर्ता स सत्यवतीस्कृतः तेषामेव प्रकोरसमुनिर्मास चोदयत् पुण्य
लैस्ते वेदार्थो विस्मृतो जायते खलु विभे निमामवंपे वेदः मुखाण्यनिवृत्तानि चित् साक्षाद्देवविस्मृता
यं प्रवर्दति धुचित्कचित्कचित् अचिकानि विभेदेन नैव वेदे परं प्रतिष्ठापितैर्येषां ताः कर्मप्रवर्दति हि सा

राम०

२

धान्यनपुवाअर्थोददंतिचमहेश्वरं ब्रह्मसर्वजगन्मूलं तत्तानंतस्य धनं भस्मनादुलर्नतिर्य
रुत्रिपुंरं शिवरूजन प्राचोन्येनपुगणनिप्रवदीतेहिसादनेवेदसिद्धेषु धर्मेषु मज्जियेवोविजायते
दुर्लभाः स्वलेतेसर्वेनैव संशयकारणी वै भवसर्ववैदानोकः पुमान्चक्रमर्हति शिव एव खलु प्रा
ज्ञो यथावदुक्तमर्हति ब्राह्मणानां च वेदानी वै भवे केवलैर्नभिः शक्यते नैव विज्ञानुकल्पकोटि
सत्तैरतिपि प्रसादादेव रुद्रास्य मवानी सहितस्य च शक्यते वेदिनुतेषां वै भव किंचिदास्तिकाः वि
स्वाधिको महादेवः कृपया केवलैर्वुधाः धरण्यां पि प्ररूपेण वलैर्न ते वै रवतु नान्यथा अविनी
तोपिवीलोपिज्ञानहानोपि वा वडवः पूज्यः सर्वजनैर्नित्यं स शिवः खलु नेतरः ब्राह्मणानां श
रीरेषु वर्तते सर्वदेवताः वाचिवेदाः सहांगैश्च जतः पूज्या हि ब्राह्मणाः किंचिन्मात्रमपि प्राप्नोते वेदानां
स वापि विद्यतो येषां ते पूजनीया हि सर्वदा वै जंतुभिः वैदस्याध्ययनेनैव वेदार्थः परमेश्वरः प्रसन्नः
प्रार्थनीनाथः परिज्ञानंददाति हि महादेव प्रसादेन खलु वेदार्थविद्भवेत् नेतरस्य तनः शेषु सादरे नि
त्यमर्चयेत् मेरुश्चरो नेपुण्ये सर्वयोगिनिष्विते पाणशर्यो महायोगी व्यासः सवीर्यवित्रमः

सुर्प.

३

भूत्वायेधाग्निमध्यस्योवाग्यतोविजितेद्रियः आत्मायांनैकसेवेचेसोवेसंसाभेषज नीलंठंवि
रूपाक्षं चंद्रलेखावर्नसकं तत्तापपरमंधोरंजपंः संतर्पयन् शिवं तपसाजस्य सर्वतः संसारो
दघितारकः प्रसन्नः परयाशक्रासहसन्निहितोभवत् तं दृष्ट्वा रुद्रमीशानं कृष्णदेव-या
यनौ मुनि प्रसम्य लोक रक्षार्थं प्रसादा देवः शूलिनः अप्रकाशपद्मौ दाम्नाय शेषार्थावर्जं स
केचतुर्धा कृतवान् विप्रायथा पूर्वसन्नानमन एकविंशतिर्मेभदन ऋग्वेदं कृतवान् मुनिः शा
खानां नुशनेनैव यजुर्वेदमथाकरोत् सोमवेदं सहसेणशखानां नुप्रभेदतः आयर्वणमथो
वेदं विभदनवत् अथाश्व्यान्सजग्नाहचतुरो वेदपारगान् सुमंजुजैमिनिचैव वैशंपायनसं
ज्ञितं पैलुसंज्ञं तथा प्राज्ञैतैथौ व्यासः सत्यवतीसुतः ऋग्वेदश्चावकं पैलेतग्नाद्वसमहामुनिः
यजुर्वेदप्रवक्ता वैशंपायनमवहि जैमिनिं सामवेदस्य सुमंजुमित्रस्य च शाखानांश्चाचकाने
कविं शक्तिं जगद्देवेदविक्रेष्टः कृष्णदेव पापनो मुनिः यजुः शाखाशतस्यापिश्चावकानां शते मुनिः
अद्वयापरिजग्नाहपराशरसुतः सूर्यसाम्नः सहसहसशाखस्य मुनीनीचसहस्रके जग्नाहमुनिः

राम०

३

शार्दूलः साक्षात्सवनीसुतः आथर्वणस्यवेदस्यशाखाभेदप्रवर्तकान् मुनीजग्नाहसर्व
त्र। पाणशयौनवासिकाः वेदानाममिश्रखानांश्रावकार्यमुनीश्वनाः सर्वेतेहिंसपोयेताः स
त्याक्तेपदयान्विताः ब्रह्मचर्यार्पवाभ्यांचक्षमाधृजिमिनासैनः शौचसतोपेदातैश्चतुषसाह
ज्जापापिचआसिकेनचमत्याचसिद्धांतश्रवणेनच लतेनचजयेनैवसपुत्राः सार्वदा
दरात् स्वसिकाद्यासनोपेनाः प्राणयामपरापणाः प्रत्याहारपरानिसंधारणध्यानस
युताः समाहितीधयः सम्यक्शिवभीक्तिपरपणाः शिवार्चनपरानिसर्ववेदसिद्धेनवर्त्म
ना तीर्थसेवापनानिमग्नमातृशुश्रूषणेताः पितृपुत्रपुणेपेताः सर्वदातिथिपूजकाः अ
भ्यागतानांसर्वेषांपूत्रकास्तुविशेषतः आतोनामपिसर्वेषांमातृवद्रक्षकाभृशं कामक्रोधमहा
लोभाहर्षमोहविवर्जिनः नोषमोहविनिर्मुक्तादेभदर्पादिवर्जिताः क्लृप्ताचारनिर्मुक्ताः कुण
स्वार्यपराङ्मुखाः परापवादंनिच्छक्ताः परद्रोहविवर्जिता सुतर्कसहितो नित्यकुतर्कविमुक्तया
निद्रालस्यादिनिर्मुक्ता निर्द्वंद्वानिरुपद्रवाः निरस्त्राशेषदोषाश्चसमस्तगुणभाजानाः शिखा

सुर्य०

४

जठः सर्वजठअजर आसिकोत्रमाः अग्निरित्यादिभिर्मन्त्रैर्मस्मदिग्वकलेवरः अपय
ऊचुचैः भगवन्सर्ववेदांगैः किं वस्तुमतिपावते तस्य किं लक्षणं साक्षात् कानि नामानि तस्य
तु कादृशं तत्परित्याजने केन ज्ञायते चिन्ता केन मुक्तिपरांगानिका निज्ञास्य न समम क
स्मिन्सर्वणि कर्माणि पर्यवस्यन्त वस्तु निवेदांगेषु समस्तेषु किं वा सारं तेरात्रमं ब्राह्मणस्य विशेषे
ण वेदेषु सकलेषु च कोचर्मो विद्विहितः साक्षादन्यस्य च मुनीश्वर कीदृशे धर्मसत्तु कीदृशे धर्म
संज्ञकः सर्वनः सगृहेणैव ब्रूहिका निणि कोत्रम सन्न उवाच एवं मुनीश्वरैः ८४ः कश्चिद्वैरा
यणो मुनिः उवाच सकलं सस्य क्रमेण करुणवत्तान् व्यास उवाच शिवः स्वरूपं वेदांगैः समा
सैः प्रतिपाद्यते तद्रूपं सत्यविज्ञानसुखानन्देकलक्षणी शिवः शंभुर्महोदयः सत्सदोमीश्वरः प
रः ब्रह्मा विष्णुस्तथैशाने ईश आत्मा हरोक्षरः एवमादिनिनामानि तस्यासाधारणानि वै
प्रत्यक् ब्रह्मैकजाकारं विज्ञानं नतरदिताः वेदांगैर्नेव ज्ञानं जायते नापनैः सदा ते तं न मुक्तिः प
रांगानि शमादीनि जपो धना सर्वकर्माणि विज्ञाने पर्यवस्यन्ति मुक्तिर्द्विआत्मा श्रमसमाख्यं पद्मं

राम०

४

पाशुपतं परं वेदांतेषु तत्सारं रसुत्तमं ब्राह्मणस्य विशेषेण धर्मोपमपरस्य च भूत्यै वोदूतनं प
ञ्च निंपुडस्यैव धारणं चोदनालक्षणं धर्मो निविद्धो धर्म इति चोदनासममेवार्थं वेदनासमा
सिक्तः चोदनायाः प्रमाणत्वात् नैव संदेहमर्हति निश्चिते जायते यस्माद्धर्मादिविषमाप्रमा तथा
चोदनप्रमित्यनुदयः क्वचित् अधीतं संगेव दस्यप्रमितिर्जायते यतः जायते त्विपर्ययस्तत्प्र
माचोदमै नया एव तु मानं जरी न वष्टु विषयाखलु चोदना प्रमाणोत्तरसंवादापेक्षानास्मेव
सर्वथा स्वतः प्रमाणभूता हि चोदनां तीक्ष्णार्थेण कर्मभागस्तु वेदस्य साध्या धर्मादिगोचरः
वेदांता सिद्धवस्ते कविमानक्रियापरैः सिद्धरूपं परब्रह्म स्वप्रमानंदलक्षणे आनंदः पुरुषा
र्थो हिनन्तमानं हि चोदना पुरुषार्थेति नासंख्ये वेदस्य खलु सन्नमाः स्वार्थतात्पर्यवद्वाक्यं प्र
माणं सुतरां खलु साध्यस्य पुरुषार्थस्य विनाशस्य चोदना पुरुषार्थेति तात्पर्ये च दस्य खलु
सन्नमाः स्वार्थतात्पर्यवद्वाक्यं प्रमाणं सुतरां खलु साध्यस्य पुरुषार्थस्य विनाशस्य वसंभवात् न
यासांति शयत्वाच्च ब्रह्मवितानशेषतः सर्वसांति शयं सौख्ये शेषेन निपस्य हि ततः शेषि परं ब्रह्म

सुर्य०

५

सच्चिदानंदलक्षणी एक एव हि वेदार्थः सत्यमेव मयैरित् अस्य वेदस्य सर्वज्ञः कस्यादौ परमेस-
रः व्यंजकः केवले विप्रानैव कर्त्रे न संशय अतो न तसु खं ब्रह्म विषयज्ञानकारणं चोदना-
मानमेव स्यात्सु सूक्ष्मपरिदृश्यतो सूत ऊचाच्च एवमुक्तामु निव्यासः शिष्यानालिंग्य सुव-
तान् प्रणयसं वमीश प्रपयौ कैलास पर्वतं मुनयश्च महात्माः सर्वशाखाप्रवर्जकाः प्रणम्य
स्वगुरुभ्यामं वदस्वित्तानसागरं वेदानध्याययामासुर्मुनीन्द्रा नीलिको न मान् स्वाध्यायाध्यप-
नादेव तथैवाध्यायनादपि जापजेशुद्धवित्तानं खं लुनान्येन हेतुना अन्यहेतुसमुत्पन्ननज्ञा-
नं न हि संशयं विदवित्तानत्वाभाय वेदानामुद्दं हण पुण एमभ्यसै नित्यब्राह्मणे विगतस्य ह-
र्षाश्च प्रति सर्गश्च वंशमचं तराणी च वंशानुचरितवैव पुण च एणं पंचलक्षणे अभ्यसे-
च्छ्रुपानि संसारं हरति क्षणान् विशेषेण भ्यसे नित्यब्राह्मणः सौरसंहिता मिमांसा च कः सर्व-
पापेभ्यो मुच्यते सत्यमीरित् इति श्रीस्कांदे सौरसंहिता यां प्रथमोऽध्यायः बालखिल्या ऊचुः क-
थं योगीश्वरः सूर्यं प्राप्य वेदे वैदार्थमुन्नमं लब्धवानाश्च नः सूत वदत समहे एतु सूत उ पुण

राम०

५

हिमवतः पार्श्वयोगीपरमर्धर्ममवित् मातृवल्कोमहाधीमान् लोकानां हितकाम्यय स
हस्रकिरणेदवंसमस्तं नगदाश्रय सुरास्वरमुत्तगाद्यैर्मनिर्भिस्वसुसेवितं विलोकनमन
सादेवी सावित्री वेदमातर साक्षाद्द्रुस्यदेवस्य हरस्य प्रतिपादिको चतुर्विजिकं लक्ष्मं जजाप
विजितेन्द्रियः ऊर्ध्वबाहुर्निगधारः पादोगुच्छं विष्टितः जपेन महावान्तरः प्रसन्नः प्रकटः प्रभुः
स्वयमाविरभूतस्य पुरतः परमेश्वरः तद्दृष्ट्वा सर्वलोके शंनेजोरासिदिवाकरं प्रणम्य बहु
षः प्रातस्तुष्टवमुनिपुंगवः आदिसं सर्वलोकशजगतामार्तिहारिणं सदासन्निहितं देवं नम्रा
मित्तामहर्निशेन विनित्य निशं वाचो जपं शिशुविये जनाः तेषामिष्टप्रदातरि नमामित्तामहं
प्रभौ विनोदते सदा ते संसारस्यास्य निषेत्तके भगवन्तं महोदवे भवानी सहितालयं सहस्रकि
रणे सम्यक् ज्ञानगम्यं पत्यं साक्षिभूतसमस्तस्य नमामित्तामहं पते सर्ववगोनुगदेवं साक्षा
देवत्रयीमयं समस्तजगज्जोमस्तेन नमामित्तामहं सदा भानुमंतं भगं नरणं भवभीतिविमर्दनं
भावनारहितं साक्षात्प्रत्यक्षत्वं नमोस्यं प्रद्योतं परतमं तत्त्वं परतत्त्वं प्रकाशकं पवित्रं

सुर्य०
६

परमं साक्षान्मामित्वा महेश्विभो मास्करं परमार्थार्थभावकं भवभेषजं प्रणमोमिह भक्त्या
परेशं त्वामहं सदा सत उवाच एवं मुनिवरस्तु त्वामभगवन्तं दिवाकरं अष्टकृदखिलं च
मानां प्रापद्दयंगतं भगवानपि सर्वेषाममीष्ट सकलप्रदः यथा वत्सर्ववेदानोदरसंस्थितं
यन्न देवा विजाने नियतं तोषियतीश्वराः इदं विज्ञानमज्ञानमसत्प्राप्तं निकल्पितं आन्मानम
विजिः साक्षादनाद्यं ता स्वयं प्रभा आत्मन्येव त्वविज्ञानं केवलव्यावहारिके सर्वतर्कप्रमाणाना
मगम्यं दुर्बोधोद्भवे अतोस्मीति पदज्ञानं विमानि हि विदात्मनि एतु ब्रूयाति रेकेण न तदसिक्त
दाचन महादेवमसादनं सुसूक्ष्मपरिदृष्टं पञ्चकाशाद्यतिरेकेण जायते तत्प्रकाशावत् अ
ज्ञाना अयेमान्मानं चिद्रूपे केवलं विना कल्पयेति भ्रमादन्यो ज्ञानानि च तः परे यानिकस्य
तेशु चिद्रूपतः परं तानि चास्तु वभेदेन नैव भिन्नानि सत्तम अभावादेव भेदस्य वास्तवस्य
निरूपणे एकत्वनविरुद्धत्वाद्भेदेनैकस्य वस्तुनः द्वयोर्भेदेन भेदस्य प्रवेशे सति हि द्वयी भेदो
तरेण भिन्नत्वेऽप्येषा तुल्या गतीरिय प्राणिभिन्नानि न त्वानि तानि चिद्रूपतस्ततः नैव भिन्नानि

राम०
६

चिद्रू पाचिद्रूपंभिपतेकथं वैशेषिकेणरूपेणचित्तश्चिन्नैवभिद्यते तच्चवैशेषिकेरूपेचि।
तोभिन्नंभवेपत्ति चेत्तद्रूपंभवेदवयवाकुग्नादिसंमततथासज्जिचित्तोभेदःसर्वथानैववि
चने अभिन्न तच्चिदेवस्याद्देदाभेदोद्यसंगतः अतस्तत्त्वानिभिन्नानिभाषयैवनवस्तुतः सर्ववे
देषुचैतन्यैकेवलेपरमंपदं इतो न्यथामत्तिःपुंसोमोहायैवहिकेवले सवमानाजिगाभमेन्याकुत्साप
सज्जिपायत तद्विरुद्धतयेवार्थमवदंतिहिताकिंकाःस्वतंत्राएवतेसर्वेनश्रुत्यर्थोपजीविनः अ
मोवेदविरुद्धार्थगृहीतानैववुद्धिमान्निविभाजिजगदात्मना जगद्विवर्तनस्यैवकारणत्वेनएते
यःस्थितःआकारस्मनुसत्तादिगुणाकारैस्त्रिधाभवेत् तेषुसवगुणादीषद्रजोमिश्रान्महान
भूत् तदुपाधिवशेनैवदिधासर्वेश्वरोभवेत् सर्वज्ञश्चेक्षिताचेनिनस्तनः पंडितोन्नम से
लोपाधिशाद्रुदे भवेदेवेक्षितानुसः सगवतमसाविशुभवेद्ब्रह्माण्डगुणात् तेषिलोको पा
कारयभवंतिबहुधामुने रूद्रस्तेषुहरेरंशाल्लोकानांहितकाम्ययाहरिमन्यसृजसेषमहाबल
पराक्रमः ब्रह्माण्डब्रह्मणस्वशादमैन्यरूद्रःसनातनः नहुरुतेविश्वरूपेवंब्रह्मापिकुरुतेतथा

सुर्य०

७

रुद्रं शार्द्रुद्रस्यैव नुरुद्रस्यैवाहयैवतु कुरुतः सर्वलोकानामुपकाराय न स्वतः ब्रह्मविष्वादि-
रूपाणरुद्रस्यांशेन केनचित् लोकानामुपकाराय स्वयं विप्रस्थितो भवेत् विश्वेश्वलोक रक्षार्थं
ब्रह्मरुद्रादिरूपतः आत्तपोदवदेवस्यैव स्थितो भवेत् तथा ब्रह्मापिरुद्रस्य नियोगादेव केवलं
रुद्रविष्वादिरूपेण माययैव स्थितो भवेत् ब्रह्मणश्च हरेरशः स्थितो पोरुद्ररूपतः स तु सौंशि-
र खरूपस्य विधेयस्याधुंस्यैव ब्रह्मवि-दिरूपेण तशोरुद्रस्यः स्थितः स विधेयो भवेत् साक्षात्
वरूपस्य केवलं महामोहवसेनैव हरिब्रह्माणमीश्वरमनुजे च समं मर्त्या वृथा हो मोहवैभव
सातं च्यवलेनैव हरः सर्वे तमोत्रमः निदानो लोक रक्षार्थं भवेत् स्वांशेन केनचित् अविज्ञायन
रास्यस्य वैभवं मन्यते हरं निहीन इति तैसर्वेषां षडाः पापयोनयः शक्तिस्स्यातिराणानि समस्तानि
क्वचित् क्वचित् तेषां मंशो शिमावस्य विशेषमनपेक्ष्य च सामान्यै नैव चैत्कर्षं चापकर्षं च दंति हि
क्वचिच्चतानि निर्लीप्य च दंति च सत्रय प्रसादादेव रुद्रस्य प्रमाणानियथा यथा तया तया मनुष्य
प्याणी प्रकाशं तेन संशयः मुनीनामपि देवानां तथा न्यपामपि द्विजा प्रसादादेव मानानि प्रकाशं

राम०

७

तेन यानया प्रसादहोनाः पापिष्ठाः प्रप्राणार्थविमोक्तिहिताः अन्यथैव विज्ञानंति निर्नयाशक्रेव
द्वयः विज्ञानंतीश्वरोत्कृष्टं प्रसादादेव केवलं तेषामेव विनिर्माक्षः संसारादचिरेण हि तत्रा
वन्निष्ठतु ब्रह्मनुत्कर्षशंकरस्य हि को विजानाति को वक्ति वैव विनिर्माक्षः संसारादचिरेण
हि तत्रावन्निष्ठतु ब्रह्मनुत्कर्षशंकरस्य हि को विजानाति को वक्ति वैभवेन स्पष्टव्रत उक्ति
र्धुण्णक्षरन्यायससापिस्मान्वायवा नजानेचाञ्जदीपास्वप्नसरतिद्विजं सर्वथा देवस्य प्र
सादो देवकेवलं प्रसन्नागुन्यतो मवर्को विषपातनः श्रसापि विस्मयजानैव स्मृत्या नन्मूलपि
च अतः प्रसाद अन्यैव मदीया वा कश्चिदस्य न निवेपुण्येन मदीया प्रसन्नानैव वेदनात्
प्रसादादेव सावस्य शिवस्यैव तु कवले प्रसादं कुरुते शेषः करुणाकरः तेनैव प्रेरिता एव
ब्रह्मविश्वमहेश्वराः सृष्टिस्थितिकारिणः सर्वे कुवन्ति सत्रम तथैव रुद्रः सहस्रधा नः सक
लास्यतु प्रधानः पालते विश्वः सृष्टौ साक्षात्सिंहा महः प्रिम्हनीनां तु सर्गस्यानंतरं परमः सियः
शब्दादीनां तु भूतानां पुन्यत्रिकुरुते स्वयं सक्ष्माकानामुने शब्दादामुत्पत्तिं लकसुतः रूपरूपो

सुर्य०

८

मंहानग्निजोयतेक्रमशोमुने आपस्तादृषिद्यादग्नेनउत्तोरधवतीक्ष्मा शब्दादिष्टेवभूते
पुजायतेपंचदेवता सर्वज्ञस्यैवशब्देचस्यशब्देक्षतुर्द्वभोरूपेरुहस्यविश्लोश्चरसेगधेप्रजाप
तेःतत्रदेशःक्रमेणैवमुनेभूतसमुद्रवाः सदाशिवेश्वनौरुद्रस्तथानारायणोविधिः इतिना
म्नामकीर्त्यतेतेषुरुद्रः शिवात्तय पुरस्तादंडसर्गस्यसप्तर्षयोदिवापुनः अपामेकोशकेचिद्व
न्वर्कवीर्यमपास्तजन्तुदंडमभवद्वैमसंहस्तशुसमप्रभं तस्मिन्पुत्रेस्यमंविश्लुत्तर्ह्यंशेन
समन्विता आयोनारादितिमोक्षास्तस्मात्तामुनिसत्तम तापदस्यायैर्मनपूर्वतेननरायणः।
स्मृतःसोयंनारायणः श्रीमा स्वप्रधानस्वरूपत जनार्दनः सुखी विष्णुविषक्नेनइतत्तोरि
तः अशोपाद्यिवशेनैवव्रह्मेतिपरिकीर्तितः अपामंतत्रनवस्थानानारायणर्षीतिरिततः
जानि शैवैवव्रह्मेतिपरिकीर्तितवेदः सम व्यासुरुद्रवीर्यान्मनैवतु सर्वकारणविश्वासेसुच्य
तेस्तस्मदर्थिभिः रुद्रस्यवीर्येतीविष्णुर्योयंनारायणकृपः सोयंसोवर्महादेर्व्यात्वाचक्षार्ध
शेरवर दिधाकृत्वात्मनोदेहमर्धेनपुरुषोभवेत् अर्धेननारीनुस्पीतुविराजमस्तजत्युर पु

राम०

८

नः सर्वेन्द्रियाणं च प्राणानां च समष्टयः जायेते यंच भूतेषु सूक्ष्मेषु मुनिसत्रम सर्वासां च सम
ष्टानां नियं श्रोतवताः पुनः विजायेते महाभूतं सृष्टिः पश्चात्प्रवर्तते भूतानां चामिमानित्यो जा
येते देवता पुनः ब्रह्मांडं स्थूलभूतेभ्यो विजायेत यथा पुरा हिरण्यगर्भो भगवान्ब्रह्मणोऽंशः सप्तपोष
नः ब्रह्मांडं प्राविशत्वेन निर्मितं बहुरूपतः सोऽयमंडप्रधानेन वपुषा केवलेन तु संस्मादस्वरूपे
एतैस्त्रांडं विवर्धते अंडावच्छिन्नभूतेभ्यो मुने लोकाश्चतुर्दशे कर्मणो फलभोगार्थं विजायेते
शिवास्तयो तेषु लोकेषु भूर्लोकः पृथिव्यामेव जायते महातलायाः समेव पाना लश्चि समुद्राः
महातलं हेम तलं सर्ववर्णं पशो मित्रे प्रासादै विविधैः श्रुद्धैर्देवतापतनैर्युत शैलैरसां तलं
विमाणा कंठं हितला तले पीतं सुतलमित्युक्रमतलं विद्रुमप्रभं सिंते हि विजलं प्रोक्तं पातालं च स
तेरमन तेषामधस्तात् नरकारौ रवाद्याः प्रकीर्तिनाः पापिनस्तेषु पच्यंते न तैर्वर्णयितु क्षमाः पा
ताला नामधस्तात्तु शेषाख्या वैश्ववीतनुः तदाधारमिदं सर्वं सातु कात्याग्निमाश्रिता भुवर्लो जले
जानः स्वर्लोको जातवेदसि महालोकादयो जातास्त्येवा यौ महाभुने सत्यलोकस्ततः परतस्य

सुर्य०
९

रं शात्मलिदीपः कुशदीपस्तनः परं कौचदीपस्तनः मोक्रः शाकदीपस्तनः परं तथैव पुष्करदीपो
जंबूदीपोऽश्वत्थिस्तनी नत्रधर्मस्य सर्वस्वमधर्मोऽप्यत्र तिष्ठति क्षाणानाहस्यतिष्ठति सागराः प्रस
तम दीपादीपो महानुक्तः सागरादपि सागरः क्षारो देशुरसो दश्वसुरो दश्वच तोदकः दध्मुद
क्षीरसीलिलः स्वाह दश्वेति सागराः पंचाशत्कोटिविंशतीर्णसमुद्रा धरास्पताजचूदीपः सप्तैमस्त
नां दीपातो मध्ये मस्थितः तस्य मध्ये महामेरुर्विश्रुतः कनकभः चतुराशीति साहस्रयोज
नस्तस्य चोक्षयः प्रविष्टः षोडशाधस्तादा त्रिंशन्मृद्विस्तृतः मूले षोडशसाहस्रो विस्तार
स्तस्य सुव्रत भूपगस्यास्य शैलौ सौ कर्णिकार्त्तनप्रोसां स्थितः हिमवद्देमकूठश्चीनिषयश्चास्य द
क्षिणे नीत्यश्वेतश्च शृंगीतदुन्नेरवर्षपर्वताः तिष्ठेति परितश्चान्ये पर्वता मंदरादयः भवे पुर्वहधा
दीपेदिपानिवह भिर्वुधः पुष्करे च महापीतं धातको षंडसगुतं शाकदीपसमारखे तु वर्षे जलदसं
गुजः कौमारं सुकुमारि सुकुमाने च वर्षं यंकुसुमोत्तरं मोदे काख्ये मुने वर्षं महकपमाक्षर्यं कौच
दीपे तु कुशलं मुने च यंकुसे मनोरथे उष्मप्रवरसे ते च मुनिवर्षं समाक्षर्ये अंधकारसमारखे

राम०
९

चतथादुर्भिसंज्ञिते कुशदीपेजुयोगीद्रोवर्षमुद्रितसंज्ञिते वेणुवर्षे तथा विदुन्वर्षसैरकसंज्ञितं
लंबकं च तिस्रं च सुनेवर्षे मभाकरं कापिलं शात्मलिङ्गे पेश्वेतवर्षसमाकृषु हनिताख्य
सुनेवर्षे वर्षजीमनसीतेने हरितं वैद्युतवर्षमानसं सुप्रभाधिकं लक्षदीपे सुनिश्चेष्टवर्षे शान्त
भयाकृषे शिशिराख्य तथा वर्षे शान्तभयाकृषे विदुन्सुखाद्वये आनंदाख्यं शिवाख्ये च क्षेमकाख्य
द्रुमाकृषे जेहदीपे सुनिश्चेष्टवर्षे हिमसमाकृषे देवकूटाभिधं वर्षे निषध्याख्यामिलाहते नीले
सत्समाख्ये च श्वेतवर्षे नथोन्नरं पूर्वसंज्ञितं तथा वर्षे गंधमादनसंज्ञितं षड्वत्वारिंशदेतानि वर्षा
णि द्विजपुंगवेषु वर्षेषु राजानः षड्वत्वारिंशदेव हि जवृद्धायाः सर्वे नाजानः सत्यवादिनः वेदोदित
समाचारनिरता विश्वरक्षकाः अत्युग्रा दुर्विनीतानां विशेषतः स्थापका वेदे मार्गस्य निर्गणश्व
विशेषतः प्रशान्ताश्च विनीतानां सगृह्णाश्च विशेषतः दयापतपराः शुद्धो देवतानां वपोषकाः ब्रा
ह्मणानां विशेषेण विदुषां च विशेषतः स्थापको वदमार्गस्य विशेषेण सदा मुदा शिवभक्ता विशे
षेण शिवलिंगार्चने नत्ताः त्रिपुङ्गावलिभिर्दोषासतमस्माच कंठिताः जहृदीपमिदं तेषां चरितं

सुर्य०

१०

विशेषतः पुण्यभूमिनि निख्यातं प्राप्य पुण्यवर्जं नृणां ममौहायापवनान्दण्डमप्राप्य मज्जि शोभन
स्नातुं प्राप्य लोके स्मिन् नरोद्यो विकाले द्विपः नायकामति संसारसखुप्रसहा भवेत् अ
पाणसारससारसागरे नरैरतः अस्मिन् लोके हरनित्ये पूजयेदादरेण तु चतुर्दशसहस्राणि
योजनं प्रहापुरी मेरुपरिविरच्य नातत्रास्ते चतुराण प्रः तत्रैव पतनरम्प महावि - महेश्वरः
अस्ते शेषजगन्नाथैः सह देव्यासनातनः तत्रैव पर्वतवरदिक्षु पूर्वादिषु क्रमात् इन्द्रादिलोक
पालाश्वनिवसन्ति सदा मुने कौत्सासपर्वते नम्ये नानारत्नसमन्विते नानादेवसमाकीर्णे नानागं
धर्वसेविते नानापक्षसमाकीर्णे मानामुनिसमावृते अतीव शुभदं वित्रमस्त्रिचापतरं मह
त् तत्र स्निभवानीसः सह देव्या महेश्वरः उपास्यमानो योगीन्द्रैर्ब्रह्मनारायणादिभिः स एष भ
गवानुदु - ध्याकालेषु नृत्यति श्रीमद्याग्रपुरे देव्याः सदान्त्यनिसंनिधौ अनेकजन्माससि
द्धाः श्रौतस्मार्तपरायणाः तत्रैव परिपश्यन्ति नर्तनं मुक्तिमुक्तिदे इत्यादिस्कोदे सौरहिसतामोदि
नीयोध्ययः श्रीभगवानुवाच आतः परं प्रवक्ष्यामि तव योगीद्रवेदि तत्रैव लोकस्यास्य विस्तारसं

राम०

१०

क्षेपेण जगादिज किरणैर्ममर्चदोश्चभास्यते योदास्तिक तावद्भूर्लोक इत्युक्तः तत्र सर्वप्रसाध्य
 ते भूत्वा कवासिनां सर्ववहस्यार्थिकं शकैः भूतांतरांशके भूत्वा पचभूतमये हितं भूत्वा केन भू
 वलोकः समुद्र इत्युच्यते मया आधिक्यं केचिद्विच्छेति विस्तर एत्यरि मंडलात् तत्रैव वसतां देहाः अ
 पामं शैल पौधन अधिका अलोकाश्च ततद्भूतांशका चिकाः आदित्य मंडलाद्दूर्ध्वं भ्रूवो यावत् स्थि
 तः तावदुक्तः सुवलोकस्तत्र वायोऽसुने मयः वायोऽसुने मयः सप्त समासेत मयोदिताः आवहः मय
 मः प्रोक्तः प्रवहश्च ततः परंतत्परेण तु वहः प्रोक्तः संवहस्तदनंतर विवहस्तत्परः प्रोक्तस्तत्परश्च
 एवहः ततः पीरवहः प्रोक्तस्तद्देवाः कोटिकोटयः भूयो योजनलक्षे तु मंडलं मम संस्थितं इंदो यो
 जनलक्षे तु मंडलं मम मंडलात् चंद्रस्य मंडलाद्दूर्ध्वं नक्षत्राणां च मंडलं स्थिर योजनलक्षे तु
 एव लक्ष्यहमउले तस्माद्योजनलक्षे तु स्थितं सप्तर्षि मंडलं सप्तर्षि मंडलाद्दूर्ध्वं लक्ष योजन
 कैफवः नव योजनसाहस्रो विधे भो मुनि सत्रम अत्युश्लोति फकाशश्च मे डलातो स्थितो मम
 लक्ष योजनं स्त्रीणी मंडलं मम सुप्रभे आमनंतं न्यथा चान्ये मंडलं मम मोहिताः शशि मंडल

सुर्य०

११

विस्मरोद्विगुणोप्रमेमंडलान् भार्गवश्चोषधीशस्यषोडशंशः प्रकीर्तितः भृगोः पादविहिंन
स्तुवाचस्यजिसमाक्षपः नतः पादविहीनोद्वौममस्तुमहीसुतो दिवाकरकंरैरेतत् पूरितंभु
वनत्रयं त्रैलोक्यस्यतुविस्मानौनशक्यःपनिभाषितुं प्रवदंतिपुनाणेषुविस्मनैएकचित्
मुनयःसैनपिप्राज्ञानशर्कपनिभाषितुं ध्रुवाहंर्धमहर्लोकःकेयोगिनःसनकादय त
पोलोकवतःकोटियोजनःपरिकीर्तितः तत्रदेवास्थिताःसर्वेसुखिपासादिवर्जिताः सत्य
लोकस्तपोकाकोटिषकेनविस्मृतः सएवब्रह्मलोकारव्यःसएवसकलोत्रम सर्वलोकगु
रुर्ग्रहाविश्वान्माविखतोनुखः आस्तेसपोगिभिर्नित्यंपीत्वायोगामृतं पर तत्रनाएयणस्या
पिभवनसुव्रणःपुने शेतेपन्नहरिःश्रीमान्मायीमाप्यमपःपरःसविष्णुर्लोकःप्रथितःपुनरा
वृत्तिवर्तिः पाजितत्रमहात्मानोयेप्रयन्ताजनार्दनः ऊर्ध्वंतद्दससदनात्युरंज्योतिर्मयंशुभं
हिनाचपरिषक्तं तत्रास्तेभगवान्भवः देव्यासहमहादेवः चित्तमानोमनीषिभिः योगिभिःश
तसाहसैर्भूतैर्गैश्चसेवतः तत्रतेयोजिनियनाभक्रावैब्रह्मचामिनिणः महादेवःपराशंता

राम०

११

स्नापसाः सत्यत्वादिनः निर्ममा निरंहेकारः कामक्रोधविवर्जितः द्रष्टा क्षिप्रस एणयुक्ताद्रलो
कसचैस्मृतः तत्रवदेवेशंशंकरंशशिशोवरं मणवायमिमानित्योदेवताः पर्युपासने म
णवः सर्वमंत्राणामाधारः परमात्मनः दाचकोजदिलः शुद्धोभस्मोदूतितविग्रहः केपूरकटकोपेतः
पुंड्रत्रयविनाशितः व्याहृतिः परमादेवीविशेषेणविमुक्तिदः त्रिपुंड्रावलिनिमिदीप्राभस्मने
वावकुंठितासांवित्रीचमहाभागाकुंठलद्वयमेरिता मसन्नवदनादिव्याजयजूटधराशुभा
भस्मदिग्धशरीराचपुंड्रत्रयविनार्जिता अन्येचवैदिकामत्राः सकलाबहुकामदाः भस्मसं
क्षन्तसर्वोपास्त्रियुजोक्तिमस्तकाः रुद्रात्मात्माभरणजटाजूटधराशुदु ब्रह्मविष्णुश्चसर्वतंदे
वनामपि दैवतोऽप्रासातेमुदात्तत्रयसदामक्रिसमान्विनौ तत्रगच्छंतिविद्वांसः सत्यधर्मपरापणः
ब्राह्मणवैदिकाविद्वन्वैवगच्छंतिपापिनः नांतिकाश्चक्रमेणैवश्रुत्युक्तेनैववर्त्मन श्रद्धाम
क्रिसमायुक्तास्तत्रगच्छंति सत्रम स्वासाधरणयाभृत्यवेदमार्मर्गकवर्जिनो मसादकुरुतेदेवः स
र्वदेनमस्कृतः तत्रावर्त्तविनामीशः संसोरादधितारकः मसादकुरुतेमृत्योत्तान्यपाचतयोध

सुर्य०

१२

न विष्वादिदेवनास्तदन्तासायारण्यैवतु प्रसादं कुरुते मृत्युविदमार्गे कवर्त्तिनं नोत्रिका
एतथा मृत्योर्वा न्यायामुनिसत्तमा नकैपासर्वजंतूनामिनिजत्वविनिर्णयः महेश्वरः शिवः
शेभः प्रणवस्यास्य गोचरः अणोरणीयान्महतोमहीयानं विकायतिः उमापनिर्ममस्कार्यः सर्वैः
ध्वेयो जदवुते तथा ध्वेयो हरिब्रह्मप्रमुखैर्गुणमूर्त्तिभिः तस्य ध्याता हरिः साक्षान्मन्त्राण्यणस्र
माद्वयः देवः सहस्रशीर्षश्च विश्वाक्षो विश्वशेकरः विश्वो विश्वस्य निर्माता पालकोऽक्रात्य एतारः
अक्षरः परमो नित्यो हरिर्माणापतिः प्रभुः पुरुषश्च पुराणश्च जं विश्वमुपजीवती सोऽपं सर्वं महत्वेन
न तथा विश्वात्मनापि च योऽप्यपरापणत्वेन परब्रह्मानं नापि च अयमेव परत्र त्वपेज्योतिपरा
परः अपमात्मा समस्तस्य चेतनस्या परस्य च यच्च किंचित्तगसत्यस्मिन् दृश्यते श्रयजपिवा
अंतर्बहिश्च तत्सर्वं व्याप्यानां राण्यणः स्थितः साक्षाद्देहात्ते वाक्यानां निष्ठा रुद्रः पशोपतिः अवि
कापति एतद् स्वपते मेव न संशयः अस्य नाण्यस्यापि ब्रह्मणः परमीष्टतः रुद्रस्यापि शिवोऽभ्येयः
किंपुनः सर्वदेहिनी तस्यात्सर्वं प्रपलेन शिवं सां वनितोचनं दुर्धरेत समीशनिध्याये त्रिसम

राम०

१२

तं दितः तं सर्वकारणीरूढमणीयां समणोरपि सहांतमहातः साक्षात्प्रणवेनैव पूजयेत् आका
राद्यास्तपोवर्णाकारास्त एव स्युः ऊकाराद्या उकारास्तु स्वराणि शिष्टाकारास्त व्यंजनानि
समस्तानि मकारास्त एते पथापुरं सर्वविदोर्विभासेव विंदुर्नादात्मकाश्च न नारैदः साक्षात्प्रणो
तिः स्वरूपात्यरमात्मनः विभासते न नः साक्षान्मात्रकार्वर्णरूपिणी सर्वविद्यालयाशुद्धा
केवलं प्रणवात्मिका वेदास्मृति सुनाणानि यत्किंचिदपरं परं शब्दरूपेण सर्वमात्रका
माविर्जभरणी प्रणवः सर्ववेदानामत आयेन मध्यतः प्रणवेनित्ययुक्तस्य नभये विद्यते क
चित् तर्वापि नमोकारे मत्वा घोरो न शेचति प्रणवोत्य परं ब्रह्म प्रणवः परमे पदः प्रणवे
नित्ययुक्तस्य नभये विद्यते कचित् तस्य प्रकृति त्वीतस्य यः परमैस्य महेश्वरः योपै महेश्वरः
साक्षात्प्रणवस्याव्यगोचरः तेदव परमं ब्रह्म स सर्वं स सच स्वभावतः तमज्ञानमिदं ध्यथ्यं नेदव
ध्येयमास्ति कैः तदन्यदेव तं त्यक्त्वा संसत्समविशेषजतः वकारात्मा स सर्वं षांतदिसाक्षाच्चिदं क
रः तदन्ये नमश्चिवाः सर्वतज्ज्ञेन सिवंकरः स सच हि शिवाः साक्षात्प्रामनश्चार्थतोपि च दं एना

सुर्य०

१३

13

गीतुकीयस्यस्वात्ममृताहिवस्युनः मंविदित्वाहिमुच्येनेत्राक्षणनैवकर्मण ततस्तत्ताननिष्टस्य
न्मुसुःसर्पर्वसाद्यनैः शिवज्ञानैकनिष्टस्तुश्रद्धां कुर्पादिशेषतःशिवभेक्तिंथाकुर्पाध्यनिचा
पिएत्यतः योगाभाभ्यासंजथाकुर्पासेन्यासंकर्मणमपि विविक्तसेवीलवाशेसुस्वासीनोजितो
द्रिपः समग्नीवसिरःकायशुचिर्भस्मावकुंठितः त्रिपुंड्रवारं ऐर्षुक्रोगुरुभक्तिसमंचितः ह
सुंदरीकमध्येत्रुशिवंसस्यादितलक्षणे सर्वस्यजगतःसाक्षात्स्थित्यंतकारणं पुमासह
पुंकल्याणनीलंकंठत्रिलोचने प्रसोतं प्रमुसीशानं चोयुनिसमंनदिजः ध्यानेनैवशिवज्ञान
ज्ञानान्मुक्तिर्नकर्मणा कर्मज्ञानहेतुस्यादिजितत्वेविदास्थितिः इतिस्वेदेसौरसहिनायांरत्नी
योध्यायःअथातःसंप्रवक्ष्यामिजगत्कारणनिर्णय श्रुतिभिःस्मृतिभिस्तदसुराणैःरपिभाषि
तं न्नसैवकारणसाक्षात्सच्चिदानंदमद्वयं नैतरन्सत्यमेवोक्तसंदेहंविस्तजदिजगअन्यथा
चाहुःकेचिदस्येतमोहिताःसर्वथातन्नसंग्नात्यंसम्यग्दर्शनकोक्षिभिः केचित्तद्वानेत्रिगुणंप्र
वदेतिनु ईश्वरस्तद्विज्ञातेत्याहुरन्येसमाहिताः कदचित्तद्विचापिनलंमंलेस्थितिबुधाः अ

राम०

१३

विचार्यैवयत्किंचिदार्थविद्भवेत् अतोद्विपर्ययोचित्तानेवेदादेवहिकैवले नप्रमाणोत्तरैणेवसु
सूक्ष्मेपरिदृश्यतो तात्पर्येणेववेदोताः साक्षाद्ब्रह्मैवकारणं वदेतिसर्वज्ञेनैवकारणं ब्रह्मनाप
र ब्रह्मसच्चित्संस्वानंतकेवलेहृदात्मना परिमाणेनसहते जडहिपरिमाणवन् नापितत्स
त्रपाशत्स्याभिन्नपुमिन्नपापिचात्रह्याणोन्यस्यसत्यत्वेविद्यतेनैवकस्यवित्ब्रह्मणोन्यस्यतु
क्तस्यसत्त्वानेभ्यतेखलु ब्रह्मणोभिन्नशदिसुब्रह्मैवखलुनापरः तथासतिद्वयाप्रोक्तेशक्तिरित्य
विवेकिभिः शक्तिशक्तिमतोविद्वन्मदाभेदस्तुदुर्घटः चिह्नावेदसिद्धोतासिद्धोताअपराभ्यं
वेदोतस्यांतस्यांतरंगस्यनिराकृत्यवहिसिद्धताः निरकृताश्चसिद्धोताभवेयुर्नहिर्सेशयः ब्रह्मण
काणत्वस्यसक्तिर्निर्वाहिकानुया सामायादुर्निरूप्यैवस्यद्रूपतः सदा दुर्घटत्वमविद्यायाम्भष
णेनतुदृषणंमायामात्रमिदृङ्गेतमित्याहहिपंगश्रुतिः दृश्यत्वाद्विमतेमिथ्याशुक्तिकास्ताता
दिवन्त अतोलीकतगदेतुर्मायैवहिनसंशयः कार्यरूपस्यसत्यत्वसद्रावेसतिसनम परिणाम
स्तथारभःखलुसर्वोभविष्यति कार्यरूपेजगत्सर्वमततंसलुसंततं वाचारंभणसद्वचनयाप्रा

सुप०

१४

इवधारणात् प्रकृतेः सत्यतायाश्चसदेकत्वश्रुतेरपि सर्वोपनिषदामर्थः साक्षाद्देन
श्रेवाहि अतोमाद्यमपीसृष्टिर्नसत्यमीरित पुण्येषुयुनेसृष्टिः कथ्यतेचचित्कचित् आ
न्यथासातुनैववेदानुसारिणी क्वचित्सख्यानुगुण्यतः क्वचिदर्थानुगुण्यतः श्रुत्युक्तेनैवप्रा
मार्गेणभवेत्सृष्टिर्नचान्यथा भारतेधर्मशास्त्रेचतथासृष्टिः क्वचित्कचित् कथ्यतेमुनिशास्त्रे
क्वचिदेदानुसारतः सृष्टिरेषामप्येवोक्तासारिणी सर्वसृष्टर्महेशस्यमूर्त्तपत्निसप्तएवहि नजःस
त्तमोयोगाद्रह्यविष्णुशिवाभिधा अन्योन्यमनुरक्तास्तेत्यन्योन्यमुपार्जयिनःतयोःप्रार्थनया
रुद्रःकेचलंलालपापिव तत्रापिभगवानरुद्रःस्त्राशेनैवचकेतविन् नसरूपेणतोसादृशेणैव
नचोशतः प्रमाणेषुगतिर्तेषांब्रह्मनाण्यणदिषु उत्कर्षश्चापकर्षश्चतथान्यदपिकिंचन रुद्र
स्योक्तेनमार्गेणद्रष्टव्येनस्वल्पतः तंनिश्चयमयापूर्वभाषितेतवसत्रमुकाणंजगतः साक्षाद्ब्रह्म
वस्तुनवापरं ब्रह्मकारणवादेपःसहिपाद्रःप्रकोत्रितः अतो न्येदाकलावादामृषावाहिकेवले
अनेकजन्मसिद्धान्तोश्रौतस्मार्त्तानुवर्तिनी ब्रह्मकोट्येरणवादेनुमतिर्जीयेतनिश्चला प्रसाद

एम०

१४

हितानां तु नराणां पापकर्मणां ब्रह्मकारणवादे तु मन्त्रिर्नैवै पञ्चाप्यते तेषामेव पसिताने च यावज्जार्ह
तयिराजः यथावद्व्यवित्तानयेषां जायेत सुस्थिरं तेषां मेव परमुक्तिर्नैतरेषामसुरायः यथावद्व्यव
वित्तानेन तत्रेभ्यः प्रजापतिमत्युज्जभाति वित्तानं जायते नर्थकारणं तस्मादर्हो दिवं वैद्वं ब्रह्मणा का
थितागमं पांचात्रादुपनत्र तथा भगवतादुपे तथा वैनायकं तंत्रं भेदानेनामशेषतः कापालि
कादिकं तंत्रं लोकायनिकसीत्तने अतिस्मरि विरुद्धाश्च तत्रानागमांतरात् १ तदनुग्राहकास्तर्का
न्वेदनिष्ठः पनिष्ठात्यजेत् तेषूपदिष्टमाचरि समस्तमविशेषतः २ वजं ये देदसं सिद्धं गृहीयादा
दने एतु वैदिकस्त्वचिनामुक्तिं प्राप्नुयादप्रमादतः वेदादेयमश्ववदादेवपनंतपगदादेव हि वित्तानं
वेदः शुद्धः सनातनः वेदानुग्राहकास्तर्कोपयावत्यतिमानि हि पापिष्ठानो महावतात्मनोरवदेवेदोदि
ताचारेनैव चांक्षो यजायते तेषामवमहामोहादेहौदवात्सेषु सत्रम ईच्छाश्रितो यजायते समावदिव
कवलं महादवप्रसादेन कवलनद्विजोत्रम अतौ वांछावितायै मत्तन्मूलायोऽस्मत्तावपि वेदकीले सु
नेमार्गे समाश्रित्याविमुक्तये यत्किंचिदपि कुर्वणः कदा मुक्तो भविष्यति यदा चर्मवदाकासं वेदपि

सुर्य०

१५

१५
अंतिमानवाः तदावेदविरुद्धेन विमुक्तास्युर्नशसयः तस्मान्सर्वपरित्यज्यवेदमार्गसमाश्रयेत् ध
र्मार्थकाममोक्षाणां वेद एवानः खलु अतः सर्वाकनं वेदं विशुद्धं समाश्रयेत् न करोति श्रुतौ श्र
द्धाम शुद्धः पापकर्मणा अतः पापविशुद्धार्थं पलकुर्यादर्थद्वितः इति स्कांदे सौरसंहिताय चतुर्थे
ध्यायः श्रीभगवानुवाच अथायनेन यापानां समस्तानां समासताः शुद्धिहेतुं प्रवक्ष्यामि तवाहेक
रुणावलात् वरुणोऽश्वमपरिभृष्टः श्रुत्युक्तेनैव वर्त्मनि त्रिपुंड्रधारणादेव भस्मना पूयते नरः अमि
कर्मपरित्यागी श्राद्धकर्मविवर्जितः त्रिपुंड्रः परदारमिगमिच परदोही परार्थहृत् त्रिपुंड्रः वि
द्याचारे गुरुदोही च वेदार्थदूषकः त्रिपुंड्रः पापेऽपीप्सुनः कष्टः कलत्रस्यापत्रधकृत् त्रिपुंड्रः
मर्षादाभेदकुलीर्थदूषकः कुंडनाशनः त्रिपुंड्रः भस्मधारणहीनश्च त्रिपुंड्रोदलनात्मन त्रिपु
ंड्रः उद्वंशकुशश्च सपत्रर्तुल्लिगधकृत् त्रिपुंड्रः अंकितः शंखचक्रायैः शरैरेव तापुधैः त्रिपु
ंड्रः ब्रह्महत्यापत्तेन तथैव गुरुतत्पगः त्रिपुंड्रधारणादेव भस्मना पूयते नरः त्रिपुंड्रधारणे
भिक्षाप्रदानेन हि कोचले सर्वपातकपुत्रो हि पूयते मानवो विनात् रुद्रलिगाचने भक्ष्याकुरु

राम०

१५

तेवेदवर्त्मना सर्व-भस्मसकलसार्वांगमनुगच्छन्निषुमान् सर्व भस्मसकलसर्वांगमस्तौ निश्च
द्वयासह सर्व-भस्मसकलदेहाय प्रणम्य कुरुते तु पः सर्वं बहूनां तेन किं साक्षाच्चिदधर्म
परायणः सर्वपातपुत्रोपि सद्यः पूजो भवेन्नरः इति स्कांदे सौरसंहितायां पंचमाध्यायः श्रीभ
गवानुवाच भूयोपि सर्वपापानां शुद्धिहेतुं समासतः प्रवक्ष्यामि तर्वाती वगुत्थमज्ञैर्वहि - न पु
न देवी महादेव सर्वं त्वं करुणाकरं अष्टकं सर्वलोकानां हितायेदं महोश्वरी भगवन् देवदेवेश भ
वसागर नारक अपत्येनैव पापानां शुद्धिहेतुं वदैमभो इति पृष्टः शिवः शंभुः सर्वदेवनमस्कृतः
हिनाय सर्वलोकानां प्रोवावकं रुणं वल्लभं ईश्वरानुवाच शृणु गुह्यं मे देवि समासेन महेश्व
रिव नैदमि सग्न है एहं सर्वं वेदतदाश्रितं अविमुक्तमिति स्यात्ते सर्वपापविशोधकं स्थानमस्मि
महादेवि ममासाधारणं परं तत्रैवोक्तं ममाणस्पजतो रत्नस्य केवलं कृपया तारकं कत्र ह्यव्याप
ख्यामिव एतन्ने पत्रसौ द्वाहहे नित्यं त्वया संनिहितः सह नित्यं स्मरतो मातः सर्वे नश्यन्ति पापान्के
पत्रं स्नात्वा तु गंगायां नरः प्रापैः प्रमुच्यते यदुद्दिश्य महापासाह कृतमतिबोद्धया मृतानां पुत्रिय

सुर्य०

१६

पनिचिनश्यंजिसुलोचने यत्रमाणध्यसुर्च्यतेनराः संसारसागरतः पस्पसाक्षासहाविमुर्विदि
त्वावैभवं नुरद आस्तेमाणध्यसुप्रीतः सदाकमलपासह पस्पसाक्षाश्वयेव्रह्माविदित्वावे
भवंमुदा आस्तेमाणध्यसुमीतसरस्वत्यासनातनः यस्यसासासहस्राक्षः शच्यासकीमरैः स
ह विदित्वाविभवंवास्तेसिद्धचारणपूर्वकै धर्मशास्त्रप्रवर्त्रलाः वेदागानां प्रणेता रत्नोपा
शिष्यास्तथैवच ब्रह्मणोवेचनायत्रप्रविश्यचमहर्षयः भस्मोद्धूतितसर्वांगास्त्रिपुंड्रां कित
मस्तकाः शिखायां कर्णयोः कंठे हस्ते पता पवीतके सततधृतरुद्राक्षाः सम्यक्दर्शनतत्पराः
साक्षाद्विश्वेश्वराख्येमां प्रपूज्य परमेश्वरं कृतार्था अभवस्तद्विसर्वपापाविशोधके अन्य
च्चास्ति ममस्याने सर्वपापविशोधने श्रीमयाग्न्यापुरं नाम सर्वदेवनमस्कृते मयैव मनसा पू
र्वनिर्मिते मम सुप्रियं दर्शनादेव जेतूनो केव संमुक्तिमुदे यत्रे म परमानंदनर्तनं सर्वशोभने
यत्र मे नर्तने विष्णुर्विश्वजगन्मयः तत्राप परमं पोरं तपः संवत्सरं तथे यत्र मे नर्तने द्रष्टे
देवाः सर्वे सुमध्यम नेपिरे परमं चारं तपः संवत्सरं च यत्र मे नर्तने द्रष्टे भास्करा द्वादशोचिते

राम०

१६

तेपिपरमंघोरं बहुकालं तपः प्रिये यत्रमेनर्त्तनेद्रष्टेवसवः सत्यवादिनः तेपिरेपरमंघोरं बहुकालं
मनेद्रिजः यत्रमेनर्त्तनेद्रष्टेसिद्धरणपूर्वकाः तेपिरेपरमंघोरं बहुकालं मिनिप्रियात् पत्नमे
नर्त्तनेद्रष्टेयक्षराक्षसपूर्वकाः तेपिरेपरमंघोरं बहुकालं तपः प्रिये यत्रमेनर्त्तनेद्रष्टेव्यासः सत्यः
तीसुतः ततापपरमंघोरं चिरकालं तपः प्रिये यत्रेमननं नेद्रष्टुकल्पसूत्रप्रवर्तकाः तेपिरेपरमंघोरं
चिरकालं तपः प्रिये यत्रमेनर्त्तनेद्रष्टधर्मशास्त्रप्रवर्तकाः तेपिरेपरमंघोरं चिरकालं तपः प्रिये
यत्रमेनर्त्तनेद्रष्टकणादकीषितादयः तेपिरेपरमंघोरं चिरकालं तपः प्रिये यत्रेमनर्त्तनेद्रष्टे
व्याघ्रयादोमहानिः यतं जलिसमाख्यास्तुपत्रगः पापनाशनः गरुडश्ववृषश्चैव तेपिरेपरमत
पः यत्रमामादरेणैवद्रष्टंतिचिदिरेनेदिने मासमात्रं पञ्चासातेन पातिनिरयं जना यत्रमिक्षा
प्रदानं येमासंकुर्वन्ति तेनराः इहलोकेनुसंपन्नाः प्रयांतिपरमं पदे प्राप्नुयन्ति विनीतामदत्त्वा यत्र
धनं मुदा इहलोकोवोमुखी भूत्वा प्रेतानत्यापकेत्यते यत्रपेत्रस्य निष्ठाया यत्रमिक्षाप्रदाननः
सार्वभौमत्वमाप्नोति सुखवैमक्ष्यमस्तु न पनयेन्नस्य निष्ठां पदत्वा तुमठिका सुभ यत्रममाच

सुर्य०

१७

रियोनिमनुष्यासुसुमध्यमे यन्पुष्पनिमैमर्त्याकल्याणममचोत्सर्व एकेवापरमं प्रीतातेषा
निःपत्रैर्मोङ्गति यत्र मोचेमपर्क्षेजुविषुवापनपोरपि चापेस्त्र्येस्थिते रौद्रेनक्षत्रे चैव पर्वणि
कृत्वाष्टम्यान्पती पातेमहले सामसू ममर्षयोः शिव गंगाद्वये तीर्थे जटाकेन वसन्निधौ स्ना
त्वादत्वायथाशक्ति धर्मचाधन्यमेव वमदक्षिणत्रयं कृत्वा नन्दस्य नमामुपि मिमो प्रणम्य ददवद्भू
मौ विलोक्या त्विप्रिये एतु सर्वपापविनिर्मुक्तः ससारतराजिस्त्रयं अनेन सह शंनगस्ति स्थानं पा
पविशोधन अतः सर्वपत्रित्यज्यस्थानमेतत्समाश्रयम् श्रीभगवानुवाच इत्येवमुक्त्वा भगवा
नशेषमुरनायकः मनत्रपिरमं भविस्रक संविता यन्मुदा दृष्टानर्तनमीशस्य सिचालनाद्रका
चकार परमप्रीत्या करतारनं सुमेगल नत्यमानमहादेवं शिवो जामरिचलेखरी विसंध्यपे
निपेसर्त्या स्नेहद्रुनात्र सेशयः श्रीमद्भ्रसभायां येन तेने परमेखर अद्वयापरिपरमेजिते रुद्रा
नात्र सेशयः सुहरमपि गेतये मयमेनापि मानवै श्रीमद्भासचापुपुरे तत्र सदान्त्यतिहि
खर इति स्कां देसौरसहिजायां वा एणसी पुरवर्णनं नाम यदोख्याय श्रीभगवानुवाच श्रपो

राम०

१७

सर्वपापानां शुद्धिहेतुं समासजः प्रवक्ष्यामि नवाती वरुणसमस्तैर्वह्नि हूत तीर्थसेवाचा तीर्थेषु स्ना-
नं तीर्थेषु स्नानं तीर्थस्मृतिं तथा सर्वपापविशुद्धार्थं प्रवदंति मर्हषयः स्वर्गचैवांतंति रिक्षे च भूमौ पु-
ती एषानि सत्रम संतिर्था निरुक्ष्माणि तानि वक्ष्यामि तेन च स्वर्गलोके तु रोद्राख्य तीर्थं देवनिषेविते
विष्णु तीर्थं तथा ब्राह्मं तु फणख्यं मथैवे च ॐ कारख्यं महा तीर्थं तथा व्याहृति संज्ञित गात्री पसं-
ज्ञितं तीर्थं वेद तीर्थं यैव च इद्र तीर्थं तथा नेपं माभ्यने अत संज्ञितं वारुणं चापि वायव्ये जप्या वै-
श्रवणं कृपं तीर्थं मीशान संज्ञितं च सौर सौम्ये जप्ये वच मह तीर्थं समाख्यां च तथा नक्षत्र संज्ञितं
पक्ष तीर्थं च गंधर्व सिद्ध तीर्थं जप्ये वच विपाधर समाख्यं च विराख्यं जप्ये वच सराडाख्यं मही मीर्थं
समाटर ख्ये च तेथानक्षत्र संज्ञितं पक्ष तीर्थं च गंधर्व सिद्ध तीर्थं जप्ये वच विद्या तीर्थं च योगा-
ख्ये मुनि तीर्थं जप्ये वच गंगा तीर्थं महा तीर्थं बहुनाम स्तमन्वि मिश्रापि योगि मिश्र निषेविते अंत-
रि - वती र्थानि पुराणान्ये तानि संनिवै भूमौ नीर्घा नि पुराणार्नने विपंते मुनि सत्रमे प्रयागं गं विश्व-
रूपक लती र्थं समाकृपं आ कृशं वार्ष भंती र्थं गौरी ती र्थं मैसी मनंज के सत्त्वो कारख्यां तथा ती र्थं प्रा

सुर्य०

१८

१४

जापसमाकृते सुर्गद्वारसमाख्ये च जवु केश्वरसंज्ञितं चर्माख्ये च गपातीर्थे महीतीर्थे समाकृतं
नानाप्रणसमाख्ये च वायुतीर्थे तथैव च तानतीर्थे च गण्डे संवर्तीत्यंतथैव च कालिगेश्वरमग्न
पुंनागतीर्थे तथैव च सौमतीर्थे सूर्याख्ये सुशोभने यदोक्तं महातीर्थमलिकर्णमनुत्तमे पैतामहं
महातीर्थं लक्ष्मीतीर्थं तथैव च गंगीतीर्थं महातीर्थं देशिकाख्यमनुत्तमे प्रयानिनीर्थे सोमेशं
कापिले प्रत्यसोत्तेने नीर्थे धर्मसमुद्भूते भूनेश्वरसमाकृतं। मकारं चैवेवाह्ये तीर्थं दौर्वाससेत्ति
तं चंद्रतीर्थं समाख्यं च प्योमतीर्थं समाकृतं विद्यारे श्वरं तीर्थं चिनो गदेश्वरे उग्रे केदारसंज्ञितं च का
लं जासमाकृतं सारस्वतं भद्रकर्णे प्रमासाख्यमनुत्तमे गोमेक्षे लोकिकाख्यं च महालयसमाकृतं
हैरण्यगर्भसंज्ञितं च तपातीर्थं वषट्पधने उपशीतशिवाख्यं च व्याघ्रेश्वरसंज्ञितं एतान्ये वनुतीर्था
निगुत्पाद्रुहजतानि च गौदावरी महापुण्या सर्वपापविनाशिनी रुद्रावेण्या कृष्णा पुण्या नदीपापवि
नाशिनी सुवर्णमुखरी दिव्या सर्वकामफलप्रदा श्रीकालहस्तिनार्यस्य प्रसादस्य तु साधिका कोच
री च महापुण्या कलिदोषविनाशिनी मुनिभिर्देवैर्वेधैर्वैसेविता सर्वकामदा गंधभादनसंज्ञितं च

राम०

१८

सर्वदोषविनाशनं वेदतीर्थं कृपं पुण्यं वेदारण्योतिके स्थिते एतान्येव च तीर्थानि महानि फलदा नि
व संततं सोवनीयानि शेषेणैव मानवैः गोदावर्प्यं सकृत्स्नानेन सिद्ध्युक्ते बृहस्पतौ गंगायां द्वादश
वृत्तानि स्नानफलं तन्नेत्रस्नानं कृत्वा पांभीनमुक्ते बृहस्पतौ गंगायां सुवर्णमुस्वनी स्नाना
न्माद्ये मसि मधुर्क्षत्रे गंगायां सुवर्णमुस्वनी स्नानं कृत्वा स्नानुकावर्षा विषुवायनयो रपि गंगं
ः पंचदश्यामकृत्स्नानाद्गुणित्वात् तथैव च गंगा गंधमादनं संते च गृहेणे सोमस्तूर्ययोः गंगा वेदा
रण्ये सकृत्स्नानाद्गुणित्वात् तथैव च गंगा गंधमादनं संते च गृहेणे सोमस्तूर्ययोः गंगा वेदारण्ये स
कृत्स्नानं च द्रस्यं समागमे गंगायां विषुवायनयोस्तद्गुणित्वात् तीयाते दिनत्रयं गंगायां द्वादश वृत्तानि
श्रीभगवानुवाच तीर्थान्येता नि देवेन पुरा देवैश्च शिवेन तु प्रोक्तान्येव महाप्रीता लोकानो हितकाम्य
या ज्ञानिकारुण्यतः साक्षात्तयोक्तानि मया पुनः भजवानि मत्वा पासात् सर्वपापनिवृत्तये इति क
सां देसौरसहितायां समयो ध्यायः श्रीभगवानुवाच भूयोपि सर्वपापानां शुद्धिहेतु समासज मवक्ष्या
मितवातीव गुणमज्ञैर्वहिकृतं अशुद्धिहेतुरज्ञानं खलु सर्वकर्मनी सदा जगदाकारतो भानं भया भयै विभ

सुर्ग०

१९

दत्तः विभातिपुरायया प्राभ्यो दुःस्वभीत्याभयास्तुरवं शोभनाशोभनम्रांसाविषयेनात्मरूपकै
रगदेषाविजायते सुभावादस्वित्वात्मनां रगदेषागर्गलोचदानराविधिनिषेधपोः निपोज्याविव
शानिस्पाभतेयुर्नहि संशयः विहितस्यः त्वनुष्ठानासुशपंपूर्वविजायते निषिद्धसेवयापूर्वपापरू
पेविजायते विहिताकरणञ्चापि पापरूपेविजायते अपूर्वफलपर्यन्तांतिष्टत्वात्मनिसुस्थिर ईश्वरर्कभ
जानीपुण्यपापफलप्रदः नक्रियाकेवलं विद्वन्नाप्यपूर्वजन संशयः क्षणध्वंसक्रियाजावत्कल्पको
द्यंतरेफले नश्यत्कृत्यपूर्वच स्वयं नैवफलप्रदे अचेतनत्वादात्तत्वं चेतने रवतु दृश्यते अंकर
दीनिकार्याणि पीजं न कुरुते स्वयं अंतर्जामितया स्मित्वा तत्प्रोपतिही स्वः तिष्ठसर्वेषु भूतेषु भ
तेषु यद्व्याहृषयैराश्रुतिः तथादीनां गतिदृष्टा चेतनाधिष्ठितः स तु गतिश्चिक्रिया स्वकर्तृत्वाधिष्ठि
ता गतामसंगति पथैव कुरुते कर्तानक्रिया चेतना विन तया धर्मोत्तमधर्मश्च स्वकर्तृवत्यधिष्ठि
तः अंतरेण महादेव फलं कर्तुः प्रयच्छति इति चेत्तं न एव धर्मं तभापि स्थित ईश्वरः चेन्नो व सर्वेषा
मजर्गामिते पश्वरः स्थित्वा प्रेरयति ब्रह्मस्तने कृतिवेतनः निष्टन्नात्मेति चान्मनिचा त्मानं यमयस

राम०

१९

तरस्थितः इज्याहव्राह्मणे शुद्धे सत्यं तद्वचने सलु संदेहेषु समस्तमपु श्रुतिप्रभास्यतः शिवः
अंतर्धामिनपागात्यस्थितइत्यादिनिकोत्तमैः श्रुत्यनुगाहकेणपिगात्यसुर्कणशैकरः अतः स
र्वमनसाक्षाद्वर्माधर्मफलप्रदः शिवएवसदासोवः सत्यमेवनचेः तरत् शोभनाशे भवैन
भ्रांतिर्देतवस्तुनिजायते द्वौतरूपेणतुयद्वस्तुनदत्तानविजीतं अज्ञानेनाममायैवनज्ञानाभा
वत्रस्तिक साननुक्कनसन्मात्रंकोटिद्वयविलक्षणं नुक्कस्याप्यस्तिमात्रावेवदेवादेनसंशयः
सद्वैलक्षण्यमात्रहितस्यालक्षणमास्तिक अभिप्रायानुरोधेनपरषाप्रास्तिको नम अमा
यात्वेविवक्षित्वान्नतुक्कमितिभाषिम शुक्तिकारजतेभानेवाचितं चखलुद्विज कदाचिदपि
तुक्कारखपुष्यंनप्रकाशते कदाचिदपिसद्वैलक्षण्यवस्तुनवाच्यते नजतस्यातिवाधाहंमाययै
वतदेवहि शुक्तिकारजनेशुक्तोममाभितदभावतः नजताकारवितानंकेवलं प्रतिभासतो
इतिचेत्सर्ववितानविनाप्यर्थप्रकारश्यत तदापिबौद्धसिद्धांतः प्राप्तः प्राप्ताभिमानिनः भ्रांति
वितानमात्रोपनिषमः परिकार्यतो न सर्वश्रेतिचेत्तर्दिर्भतंसकलवेदर्न भवेदर्थविहीनं चक

सुर्य०

२०

२०

स्वस्य विनिचारकः वाधावाधप्रपुर्कचेदज्ञाभां तविनिश्चयः न हि वाधोपि सर्वेषां विज्ञाना
नां भविष्यति अर्थहीनं भ्रमं सर्वविज्ञानियस्य वादितः नैव तं मतिदृष्टो तस्त्वया सद्भाववादि
नां यद्यदिवेदनानीतु शुक्रिकारूप्यवाधवैत वाधोन दृश्यते तस्या दाधः कल्पो तरे विपि
न हि वेदो तविज्ञानस्यापि कालांतरेऽपि न वाधोन विव्याति त्रस्तत्र युक्तं तदिवादिनः तत्र यो क्रि
क वाधस्तु विपुतेऽपि सत्तम घटकु ख्यादिविज्ञाने किं विज्ञाने किं विशेषस्य कारणं शुक्रि
रूप्यमतेरन्यन रूप्ये शुक्रि कैवचेत् घटदिवेदनस्यास्पनपटो मत्रि कैवहि अतो नाश्वास
भाना पुशुक्रिकामंतरणेनु रजतवेदनाकारसंज्ञा तत्र सनात्रेमः शुक्रिकारता तज्ञानं शु
क्रिकारजगविना केवले व्यवहारस्तु विद्यते व्ययस्य वादिनः नदापि तु ल्यो नाश्वासः सर्वत्र
मुनिपुंगव व्यवहारे प्रतीतो वास्य वादिनः व्यवहारस्य लोपस्या दमती गौ भवेद्यदि प्रतीतो
यदि प्रतीतो विज्ञानं विद्रेयं रूप्यमस्ति वाज्ञान कारस्य भेदेनानुपलभनात् तानात्मकत्वमे
वेति मर्तव्यस्यापि वादिन तस्याप्यर्थो वहिष्टेन तानाश्वलु विभासते वाज्यार्थस्याफलापे तु

राम०

२१

रहिषा स्वयंति वा धनं प्रसज्यते प्रतीतस्य वाचे ज्ञानस्य जन्ममे अर्थज्ञानादिरूपेण सुदेशं न्येन भा
जिव शून्यस्यास्फरणस्वर्गे च दिमिही प्यते स्वतः परतोपिन शून्यस्फुरणं चोभविष्यति ते
षानानास्ति स्फुरद्रूपं खलु किंचिदपि दिजा अतो रूपं वततानि विद्येत सुनिरूपेण शुक्रिकावर्त्रि
चैनन्ये स्थिता धौतात्ममापाजडासिका भासतुत्रिकोणात्ममाणिकर्मादिहेतुभिः रूपवासनया
चापिसम्पुडनियमिना पुधैः कलधौतात्मना चिदनुसवत्रुविवर्तते क्षुद्रमापावित्तासस्तु
अवहारेपि बाध्येते जीवमापावित्तासेस्तु अवहोरण बाध्यतो एतावैतवसम्पुक्त्वमांजितप्र
तिभाभवेन् शुक्रिकारजतं तस्मादस्ति भाजि च सतम चैलक्षरणावतस्तुक्ताकुक्रिरूपस्य वि
पते सुद्विलक्षणता चास्ति बाधिनत्वादि जोत्रमअतो मायामयं साक्षात्कुक्रिकारजतं बुध मा
यामायमिदं सर्वं दृश्यत्वात् कुक्रिरूपवन् अतः साक्षादशुद्धिं माया ज्ञानेन चात्मनः तन्निवृत्त्या वि
शुद्धिस्थादात्मनः सर्वसाक्षिणः तन्निवृत्तिस्तु विज्ञानादेव वेदानवाक्यज्ञान अतो वेदान्तविज्ञानस्य
दिहेतुः सदात्मनः आत्मा शुद्धः सदा साक्षाद्ब्रह्मरूपतया बुध ब्रह्मसुखं तया बुद्धं तथा बुद्धं नि

सुर्य०

२३

समुक्कं निजने ब्रह्मैवोत्मानन द्वित्रसुसूक्ष्मपरिदृश्यतं मेदस्त्वौपाधिकस्तस्या जीवस्वेव्यावहा-
रिकं व्यवहारदृश्यां तु पुण्यपापावृत्तः पुमान् विज्ञानः श्रद्धया याच्यते जीवसत्तितः सर्वविदां न
वाक्यानां नात्यर्थस्य निरूपणात् श्रवेण सर्वयापेभ्यो मुच्यते जीवसत्तितः अतः किं कृतं तोक्तेन
ब्राह्मविद्यामुनीश्वरपायानामपि सर्वेषां बुद्धिहेतुमहतरः इति स्कंदे सौरसंहितायां अष्टमोऽध्यायः
श्रीमद्गवानुवाच अथ विज्ञानमहात्म्यं प्रवक्ष्यामि समासतः इतः पूर्वमयानोक्तं कस्य विद्यमु-
नीश्वरविज्ञानं नाम वेदोत्तमं प्रमाणं तरेदिजं तत्पुनर्द्विविधं प्रोक्तं समासेन मनीषिभिः धर्म-
कविषयेज्ञानं ब्रह्मैकविषयस्य तु विज्ञानस्यैव शेषस्यान्यसत्तत्त्वं न संशयः कलुषी कृतचिन्ता
नां साध्यचर्चैकगोचरे विज्ञानं कामिनां नृणां स्वतत्त्वं भाति मोहनं शब्दजन्यमपि ज्ञानं साध्यधे-
र्मीकगोचरे तद्विज्ञानमिति प्रोक्तं पुरुषार्थविवर्जिततत्त्वाप्यधर्मविक्षेपं न भोक्तुं मुनिसत्तम नथा-
भूतार्थगामित्वात् ज्ञानं चोपकारकं अधर्मजायने न रथस्तथा विज्ञायमानवाः अर्धपरिहाण्यप-
नेने धर्मवेदनात् अन्तोनो धर्मपुत्रिरिज्ञानमाणिनामुपकारकं ब्रह्मैकाविषयं ज्ञानं साक्षाद्दे-

राम०

२१

वेदमान जे वित्तानमे वनल्लस्य यमानेदस्वेतनेः सर्वैरर्थ्यते हि निरंमरं अतो वेदो ज वित्तो न वित्त
ने परमार्थ वनू वेदान वाक्य वित्तानां सारः प्रविनश्यति अज्ञाननत्पसूनं चरवत्तु नाशये निवे
दनान् वित्तानेन विना मुक्तिर्नैव सिध्यति देहिनां वित्तानेन विना विदुः मुक्तयश्च न ये च वित्त
मनस्य वसेनैव खलु साक्षात्पुरे दरः साक्षात् केभ्यः प्राप्य च नीन्देहासवादिनः वित्तानस्य वलेनै
व खलु तादृशवधः कृतः वित्तानस्य वलेनैव किञ्च कुर्यादिमानवः पुण्य पूर्वकृतैः प्रोपेः प्रापंटी क
श्चिदल्यचित् वेदवा दरतान् हत्वा मनुष्यान् दृष्टिगोचरेण यत्तस्य शलासहस्रं च प्रदग्धा दृष्टिगो व
रे देवता प्रतिमो क्रोधा दुःसाक्षादापमानं गत्वा मोहेन तीर्थनिद्रा पितृयाया वलं यो अन्यन्यानि पा
पानि च कानि वनिर्घृणाः कश्चिद्विज्ञातसंपन्नः सुधार्मः सुनिवेतये भिक्षु मादापनस्यैव मु
क्तवानोदनगृहै तस्य सर्वाणि पापानि महद्घानि क्षणेन तु यथादावानले क्षिप्रं न लं दग्धं स एन तु
प्रापंटीत्युज्ज्वलन् पसन्नः पवित्रीयेतः प्रसोदो देवसत्त्वस्यः सर्वकारणमीश्वरं जगाम धरणां भे
न विज्जगत्रये विदनेन सनं साक्षाद्देदनं केवले खलु यथा रूद्रसम किञ्चिद्देवनं एहि विवते

सुप०

२२

तथविद्वन्नुत्पेतुनहि किंचमविघने यथात्रास्य एतुत्यसुमानचोनदिविपेननथाः यथासंन्या
सनुत्यसुनाश्रमोविघने यथापत्रसमेकर्मविघनेनहिसत्रम तथा० यथात्रगासमानास्तिने
दीलोकत्रयेपिच तथा० पंचाक्षनसमोमेत्रोपथानास्तिनहामते तथाः यथाभस्मसमंनस्तिभे
षजंभवनोगिणो तथावेदनुत्पेतुनकिंचिदपिविपने ब्राह्महामपपस्तेननथा स्वगुरुत्वा
गः वेदेनैवपापेभ्योसुच्यतेनीहसंशयः विद्यापापनमानस्यबहुविप्रोविप्रोविज्ञापने धैर्यैलेवप
नांविद्यासाधयेदारेणनु पस्यनाहंक्रतोभावोबुद्धिर्पस्यनलिप्यते हत्वापिसदमांलोकात्रहंति
नविध्यने भस्येभ्योत्पेतुलेत्येवपेपेचोष्येचपिचित्ते ब्रह्मवित्तानेसंयन्तोविशे धिऐवप
रपति शुद्धाशुद्धादिवैषम्यं ब्रह्मवित्तानिनोनहि ब्रह्मवित्तानहीनानां देहाद्यात्माभिमानिनो
वर्णाश्वमदयोभावाविपतेखलुसंततं वर्णाश्वमदिनिष्ठानांचेदृष्टेनवर्त्मना भक्ष्य
मौज्यादिवैषम्येसंगत्वाहिविशेषतः देहसबद्धवैषम्यंदहाभावात्तवायोगिनः इंद्रियाद्य
मिसंस्पृष्टिस्तदभावात्तथैवन मनःप्रयुक्तंनैवास्तिक्षमावात्सुयोगिनः बुध्यहंकारदोषोपित

राम०

२२

यानास्त्येव योगिनः तथा संयात जो दोषानैव शुद्धात्मवेदिनः ब्रह्म विज्ञानिनो विदुस्स पातो नो हि वि
पत्ते दृश्यरूपमिदं सर्वं चिद्रूपशतः कथं दोषस्य सद्भावः कथं चानस्य दर्शनं व्यवहारदृश्याय
अपि सर्वं चेरेन्न राजत्वदृश्यति देवेदं ब्रह्म शतित्वविन् व्यावहारिकदृष्टिश्च तत्त्वदृष्टिश्च योगि
नः तदा स्वात्मप्रधानान्यत्र द्विवेदं तवेदं न ददं वेदात्तविज्ञानं लेचिद्वैतवादिनः अवलोक्य न्ययोपा
पे प्रवदंते विमोहिताः उपायोपेभावस्तु शास्त्रदेवहिकेवलं केवलतोती द्विपार्थकोपि विद्यामत्तेषु
मान् सर्वतोपीश्वरश्चापि विरुद्धार्थकदाचन न वदेद्वक्तिचिद्रांतं तद्विरुद्धत्वाच्च वीक्षरे वेदाहीनस्य
भानस्य मनुजस्य तु वक्तिशक्तिविरुद्धार्थं सर्वतः करुणोकरः पारपर्यक्रमेणैव वेदमार्गचगच्छति ई
श्वरेणोक्तमार्गस्यः सात्त्विकस्तत्र भक्तिमान् अतो वेदो तविज्ञानात्तीव्रब्रह्मैकैंगोचरात् साक्षान्मुक्तिमवा
प्नोति नेतरेण न संग्रहः उपायः परविपायाः सक्षाद्देदनदर्शितः स्मृत्पातन्मूलपानान्यः सत्त्वमेव मयो
रेते तथा विज्ञानत्वात्मानशक्त्यवर्णितं बुध तस्मात्सर्वपरित्यज्य ज्ञाननिष्ठो भवेद्वित्तः इति स्कान्दे
सौरसंहितायां नवमोऽध्यायः श्रीभगवानुवाच अध्यातः संभवक्ष्यामि तवाहं करुणावलात् ज्ञानोपा

सुर्ये

२३

पंसमासासेनवेदेनैव प्रदर्शितं शान्तिर्दानिश्चसन्मासः परहससमादयः दंदादीनांसहिस्मृते चै
काग्रंभस्यकंधनं त्रिपुंड्रधारणीतिर्येकुश्रदारुद्रस्य पूजने गुनुशुश्रूषणंशौचंमिताहाराश्च
सत्यता अहिसारस्यमस्तेपेत्रसुबुद्धिर्दयार्जवं प्रामाण्यं सर्ववेदानां धैर्यं विप्रक्षमापि च आश्लिष्यं
चतुषोरेच च वेदानश्रवणं तर्कैश्च नार्थस्य च धारणं लोकवेदविरुद्धार्थे लुप्तात्तारजयस्तथा अ
दर्शनसंबंधलक्षणदिविबर्जनेमाप्राणायामस्तथाशंभोः शिवस्य परमात्मनः मूर्त्तिध्यानंच ह्य
मेप्रत्याहारश्चधारण समाधिस्तीर्थवाचश्चिवक्षेत्रेषुवर्त्तने विदवाद्येषुभार्गेषुभार्गेषुश्रद्धाभाव
स्तथैवच अन्येचवेदसंसिद्धाधर्माः सर्वमुनीश्वर उपाया अंतरगाश्चस्मार्तः पौनाणिका अपि नि
त्यकर्मण्यपि ब्रह्मनुपाया अतस्तस्य स्थिताः श्रौतस्मार्तत्रिरिक्तं सुवाचकामुनिसत्तम महाप्रा
पवतोपुंसोश्चौतस्मार्तविलक्षणे वाक्कांविज्ञापते नित्यं स्वभावेन द्विजोत्रम शिवाराधनबुध्यैव नि
त्यकर्मणिसत्तम शिप्रंविज्ञाननिष्पन्नैर्भवेयेतं हि संरायः विध्युक्तमिति बुध्यामेककर्मकुर्वन्ति
सादरं मंदेमंदश्चिन्ताननेवा मात्मनिज्ञापने नित्यकर्मधनुषानात्पापानि सुवहूनि च विनश्यन्ति

राम०

२३

नवुध्योये कर्म कुर्वन्ति सादरे नराणां क्षीणपापानां चित्तं शुद्धमवेद्यं संसारहेपतात्ता सुप्रामवाप्रो।
तिनयोचना नानां नतिमवाप्रो निसर्वैरपिमखैः त्रितासार्थं यत्तं ते ये श्रद्धया ब्राह्मणो ममाः ते हि सा।
क्षान्महादेवो यत्तं ते न हि सेशायः पियत्तं ते महादेव पशूनां पशूतिमाखरं त एव हि मुने यत्तं ते यत्तं ते
नेत रजनाः साक्षादधरजानां रविनाये देवतांतरं यत्तं ते ते वथा यत्तं प्रकुर्वन्ति निसशयः प्रत्युक्तानर्थ
मप्यने प्राप्नुवेति निसशयः यथा दक्षो महानर्थं प्राप्ते प्रवान निदारुणं ये यत्तं ते वतंत्रस्थास्ते त्रस्ये देवतां
नर रुद्रमेवे यत्तं ते ततथा ह्यविधिपूर्वकं वैदिका वेदविपिना यत्तं ते परमेश्वरे तत्र वा त्रचम सात्यं
स्थिति रत्निक वेदमार्गपरिभ्रष्टा प्रापश्चित्रे प्यनुमुखः नरो मरणभीत्या पस्तेत्रेण राधपेद्वरे
विष्णुं ब्रह्माण मन्य च नरस्तंत्रा कवर्त्मना विदवादपरिभ्रष्टः पूजयेदादरेण तु वैदिको वेदसिद्धेन
वर्त्मना केवलेन तु पूजयेदादरेण तु वैदिको वेदसिद्धेन वर्त्मना केवलेन तु पूजयेदादरेणैवं शं
करे देवतांतरे देवतांतर मक्तानां साक्षात्परमागति मद्वा देवैक भक्तानां मच्चिरात्परमागतिः महा
दवैक मक्तोपि विष्णुवा देवतांतरं अवमानन कुर्वीत श्रेयस्काम श्वबुद्धिमान् पुण्यदोषेण पापे

सुप०

२४

24

न ब्रह्मविष्णुमहेश्वरान् पुरंदरादिदेवांश्च ब्रह्मनिदत्रि मानवाः वर्जयेदेवतानिंदा ब्रह्मविज्ञानदूषणे
श्रुतेस्मृतिपुराणानि निंदा मपि च सत्रम ब्रह्मविज्ञानिर्नो निदोशं त्यादीनां ब्रह्मज्ञो यत्तदनादि
निदोचप्रपत्तेनानवर्जयेन् नित्यकर्मण्युपेनैक्षोचकलंजादेश्च भक्षणे संध्याकाले च निद्रा च प्र
मत्तैर्नैव वर्जयेन् श्रुतिस्मृतिपुराणेषु विहितं सस्य गाचेरत् निषिद्धं कर्त्तव्यं च अवलेना
विचयेत् यस्य सत्त्वगुणः सर्वज्ञस्य सिध्यत्यमलनः न ज्ञातमसाक्रांतः संसोरपि चिर्जित इ
ति स्कांदे सौ संहितायो दस मोध्यायः श्रीभगवानुवाच अथाहं संप्रवक्ष्यामि ससानेन विस्तरान् गु
णानां च सुभावं ते यत्तानात्सूयते नरः सत्त्वरजस्तम इति गुणमाया समुठनाः मायाकार्येषु सर्वे
षु ते गच्छंति मुनीश्वरा सत्त्वानाविधं विद्वन्नो नानाविधं भवेत् तमो नानाविध सर्वे व्यवहार
स्य सिद्धये न ज्ञातमसा तमसामि श्रेभवे सत्त्वे कदाचन न ज्ञः सत्त्वेन चान्येन तमसाभ्यो तथा भवे
त् सत्त्वं संतो गुणस्तेषां मुत्र मस्तन जोगुणः मय्यमस्तु तमश्चान्यसे गह णमपरिज्ञा सत्त्वात्संजा
यते शौ क्यविज्ञानं सुखमासि कारणादुःखदुर्ज्ञानं जायते च न तो गुणात् मोहं च ममादेश्च तथा

राम०

२४

निद्रीनमोगुणन् सत्वात्रैव एकत्वस्याद्जसाश्चद्रताभवेन् तमससिकरत्नेस्यान्मुनेयोगीद्रवे
तथासात्वासेजापेतेविमोरजसाभूपतिर्भवेत्तमसाजापतेवैरपःसत्यमेवमुपेरितं नौष्टेक
ब्रह्मचर्मैर्मेचमवर्ज्यायांतपैवव वानमस्येग्निहीनेवश्रद्धासत्वादिजापेते भार्गवितिगिसंयुते
सत्वादानमस्येननिर्भवेत् गार्हस्थेनजसावुद्विस्तमत्रह्यचर्यके प्रएवस्येजयेश्रद्धासत्वादेवमि
जापते सावित्र्या रजसान्येहवुद्देश्वहेतुसाक्षत्रमोगुणः संवजगदिदंदिनु एत्रपविजंमितं गुण
त्रपवसासर्वेचतनानानहिसंशयः त्रैगुण्यविषयोवदास्तमूलास्मनयः सत्वा अविशेषेण
तत्रास्तुलिसमस्तानिनशंशयः चिदाज्ञाः सकलाः साक्षान्नित्येगुण्येपरात्मनि तन्मूल्यानिपु
रणमिपुण्यवधिसौनिविर्द्धनसत्त्वमात्मनयानित्यगुणयोमनुनेहरः ससर्वत्रसुखतिषुनवस्तुनु
पकनोतिवै मनुतेचात्यनानित्योहेरिस्तुनम गुणमोहवस्तुनिसर्वन्नतिवशुपकनोतिसः यो
नित्यमनुनेवनजोगुणी दुःखवस्तुनिसर्वत्रतिष्ठन्पकनोतिसः रुद्रस्तमोगुणेनैव स्वाधिष्टे
पेनसत्रमे तिष्ठन्सर्वन्नमंहानेसदैकोपकनानिवै स्वाधिष्ठयेनसत्त्वेनविष्णुः सर्वत्रसंस्थितः पा

सुर्य०

२५

लकः सर्वज्ञं तत्तां ब्रह्मन्नुपकनोति वै न जसास्तामभूतेन साधिष्टेन वासिको सतिष्ठन् सर्वत्र स
वेषां सृष्टावुपकरोत्यजः त्विभूतीनां नुयः कर्त्तानि स्त्रैगुणपल्लिवोचनः तीक्ष्णं कंठो निरोधणः शि
वसोमकलाधरः सृष्टिस्थित्यनकार्मेष्टूपकारतिवै निस्त्रैगुण्ये गुणपरतत्वे सीवु मूर्त्युपलक्षि
ते स्वात्मभूते मनिर्येषां तेषामेव यगतिः त्रैगुण्यविषयो नाम स सोरपरिवर्तते विधयश्च नि
षेधाश्च त्रैगुण्यवेशवर्तिनः त्रिगुणप्रभवे तत्त्वं सर्वदुर्कठकारणं सति स्मृतिपुत्राणेषु जटलेन प्र
कील्येने जट रूपमपि ब्रह्मचित्संबंधात्कचित्त्वचित् प्रोच्यते चेत्तत्त्वेन नदिसंसारकारणी तदेव सर्व
स्वेषु मोक्षप्रतिकीर्तते अन्यथा भाने हेतुत्वादिप्राशस्त्यकारणात् अविद्यतिरिक्ताकारणतमः
शब्देन भरण्यते मोहहेतुत्वतो मोहः सदैव क्षणपतोत्यसत् कार्यकल्पितरूपेण शक्तिरित्यभिचो
यते यक्रताभावे तां कंकारणं कार्यहेतुतः यो महेतु न पोष्यो मपरकार्यत्वरत्नतः मोक्षं परमात्मे
निसत्तम सवीधारतयोधारतयोधारः पाशो बंधस्य हेतु नः आत्मनो एतत्त्वे हेतुत्वादणुर्मीलित्यतो
मत्वे गुहासवन एनैव रणै नैव व्यापित्वादि स्मृणल्लिक आकोरपरैरैद्बहुधा पारिकी कार्यते

राम०

२५

अस्यात्ताग्नान्यनानि वर्णयिर्नुप्रयानशक्यानि मुनिमिश्रेष्टकेत्यकोटिशतैरपि अथ किं व
हुनो केन तेन तज्जैर्गणैस्त्रिभिः व्यवहारस्य सर्वस्य मुने सिद्धिर्न संशयः इति स्कांदे। संहिताया ए
कादशोऽध्यायः श्रीभगवानुवाच अथ गुणजनैर्वक्ष्ये तच्चाहं करुणवत्तात् श्रुत्वा तः श्रद्धया सा
ध्वं मुने योगीद्रवोदितं अस्मि देहेन्द्रियादिभ्यः पुमास्तीव्रसमाकृष्या विमिनफः लभोक्ता चरन्
कर्ता च कर्मणः अविषोपाधिकः सोऽयं प्रथमेतावदास्ति क अस्मिन्नेव स्थिताः सूक्ष्मा वासना क
र्मणामपि वात्योतकारणं परिपाकश्च भवेत्कर्म विपाकपाकनः मोयायाच्चिकचिद्रूपः सर्वज्ञ
त्वादित्यक्षयः ईश्वरस्तु जगत्सृष्टिस्थितिनाशकसे भवेत् प्राणिकर्मनुगुण्येन जगत्सृष्टिं
कनोति याः तस्य सर्गस्थेतेषां सात्त्विकारूपा हि केवलं स्वसकर्मनुगुण्येन जीवत्तौ के हि सत्र
म ईश्वरस्याज्ञाप्यत्वं शरीरे प्राप्नुवन्ति च दिहांतरप्राप्नोतीव संसः पुमानसौ वासनाभिः पीन
पुक्तो गच्छत्यज्ञानमोहितः पावनमोहितः पावज्ञानोदयस्तावदाज्ञानः करणानि च सूक्ष्मतां
शोकः प्राणः सहगच्छति नेन वै ज्ञानादूर्ध्वं न जीवस्य विद्यते हि गमागमौ एतकादि एषवत्

सुर्प०

१६

26

वस्मिन्लीयते सकलं जगत् वासो जः करणमुखाः सकला अमी - भूपात्रस्य देहस्या।
सूक्ष्माख्यं श्वेतनाभकः अहं काना मिमिमात्रेण केवलं जीवसत्तिनः कर्त्री भोक्ता सुखी दुः
खी भये दान्मान च स्वतः स्वसो दुःस्वी सुषी चान्मा भवेच्चैदस्य सत्रम ज्ञानेन कर्म कण्ठपिनमु
क्लिज्जन्मकोटिभिः अंतकरणकार्ये हि जाग्रददि पुरत्रयं तदानीयमिदमाविति चेकनहि
तस्य तु पुनर्ममस्यासत्यस्य पुमानाधारकारितः आधारेणः त्वसत्यस्य सत्यः सत्यमीरित्यं
पुत्रत्रयस्य साक्षित्वा तु मान् विद्रूप एव हि सदा प्रेमास्यदत्त्वेन सुखलक्षणः विज्ञानं चार्थवि
ज्ञानं व्याप्य जानात्यपलनः पुमानाकाशव्यापी रक्तातिरिक्तमपायतः देशतः कालतः श्वापि
त्यनेनो वस्तुतः स्मृतः सच्चिदानंदरूपो ये पुमानाये न वर्जिनः असेगश्च प्रकाशश्च निर्गुणो नि
रुपद्रवः साकाशा परमेन त्वे वस्तु गत्यान संशयः आकाशो भूमनी हीरानुषारदिप्रकाशतः प
थानदुल्लगत् स्मिन्त्यत्रिभासते स्फटिको नावशुकोपिनकोषाधिवशेन नु न क्रोमा मियया
नदन्ते सारीवपरः पुमान् सतश्चलनहीनोपि जले च त्रिभास्करः तथा चलनहीनः स्फुरो

एम०

३६

पिशनीचलतीश्वरः एकोपिद्वौपयाभातिचंद्रस्तददप्रपुमानु ब्रह्मादिस्तेवभैदेनभातिचैकोपि
सत्रम अवितापस्तकेरूपेदेहाद्यात्तामिमाननः वर्णश्चमवयोध्यासंकुरुतेस्वात्मनीश्वरः च
र्णाँश्चमवस्याविशेषमवलांवेच विधयश्चनिषेधाश्चप्रवर्तेतेनिनेतरं वर्णश्चमवयोही
नस्वरूपेयस्यभासेता ससर्वचोदनामर्धिस्येभातीश्वरान्मन अन्नादियंचकोशेतुनिमग्नो
योविशेषतः संसानेचक्रवलित्यंमुमान्संपनिर्नते ऊर्ध्वगच्छतिपुण्येनतथाधः पापकर्मणास
माभ्यांपुरणं यायाभ्यामध्यगच्छतिचेतनः पुण्यं पापंच जं ननायथावीजाकुरेतथाकर्मवैष
म्यवैचित्र्यंममावकुनशक्येते कार्यदर्शननः कल्पंनमत्यक्षेकदाचनं श्रुत्यातन्मूलश
स्त्रेणतापतेवकदाचन धर्माधर्मविभागश्चफलंतदेतुतापिच शास्त्रेकगम्येस्सक्ष्मा र्थेनैवचोव्य
स्यसेभवः अतःशास्त्रोपदिष्टार्थस्तथैगतास आस्तिकैः ईश्वरस्यस्वरूपंचतानंतदिषमंतथा
ज्ञानांगानिज्ञानादीनिशास्त्रेणैवोक्तमेवहि पुण्यं पापंचमोक्षबंधहेतेनयैवच अन्यथावेदसिद्धां
नानानांनिकाप्रवदतिहि तेचान्योन्यप्रमेदेनप्रवदेनिविमोहिताः धर्मो धर्मादिकंसर्वमहोहामोह

सुप०

२७

२७

वैभवं धर्माधर्मादिकं सर्वं तैनेवाभिहितं रत्तिखकं पदानेनाधुपं साक्षात्ससारस्याचिरेण
नतत्साक्षादान्मविज्ञाननेतरं न हि संशयः केचिच्चैतन्यसंचंचंदेहमात्राविमोहिताः आत्मेत्याहु
स्तथैवान्येचेतनानीन्द्रियाणि तु मनस्स परे प्राहः प्राणस्स परे न नाः स एव च संविज्ञानं केचिच्छ्रुमि
न्येतथापेर आणुमात्रनयात्मानं केचिदिच्छेति वादिनः मवदीति विमोहेन देहमाननुकेचनानाणु
मात्रोनदेहेनासमो व्यापी प्रमान्वव कोतर इति भासात्योप्रवदंति च केचन देशतः कालतः श्वापि
वस्तुतश्च पुमानेयं परिच्छेदविमिर्मुक्तः सच्चिदानंदलक्षणः अयं हि वेदसिद्धोक्तः संसारस्य नि
वर्तकः इतो न्यथोक्तु वेदानास्ते सर्वे न हि संशयः देवैश्च सुनिमिश्चान्यैः प्राप्ते स्तेभिहितं अवि
पि पस्तु गत्या महाभांता वेदमानविनोदतः मंदबुध्यनुसरिण कथितास्ते न ज्ञतः नास्ति क्य
विनेवन्येयं केवलनैनपिदित विदश्च सुनयः सर्वैः सर्वसा अति निर्मलः कथं वेद निरुद्धार्थः
कथ्यते तैः कृपालुभिः अतीव शुद्धविज्ञानोपक्रम्य अपरमार्थिकं नतस्तमो भिन्नानां केपुंतेरमि
भाष्यते क्रमेण सत्यज्ञानाय मेदकुदिमपेक्ष्य च प्रवृत्ताः सर्वसिद्धोक्ता अधिकारिचिभेदतः

एम०

२७

अनः प्रसेनचित्तस्तुश्रद्धधानः सुनिश्चलः आत्मानं वेदसेवेदसंसिद्धे गृहीयादपरं त्यजेत् इ
ति स्कांदे सौरसंहिता यो द्वादशोऽध्यायः - श्रीभगवानुच अथानः संप्रवक्ष्यामि तवाहे करुणा
वत्तात् अपत्नेन द्विजातीनामुपायमोगमोक्षयोः पुराशेषजनगन्माता देवी करुणाया हरं अ
ष्टकसर्वलोकानोहिताये दंतपोधन भगवन्देव देवेश प्रणतार्तिविनाशन हरिब्रह्मादिदेवा
नामस्तुत्रनफलप्रद कलिदोषैर्नमात्मीनामहामोहोभविष्यति वेदमार्गे नृभिः शुद्धानभवि
ष्यति सर्वथा वेदवात्येषु मार्गेषु श्रद्धां कुर्वन्ति संनतं अत्यागुषोभविष्यति दिगिद्राश्च विशेषतः
अधिव्याध्यस्त्रायैर्वा प्रचारादिभिस्तथापीडिताश्च भविष्यन्ति भक्तप्रेतादिभिस्तथात्यक्रव
र्णाश्च माचारानक्षेपा विशेषतः भूयो भूयोजनिष्यन्ति विवशाः सर्वयोनिषु येनोपायेन भो
गंचमोक्षं च प्राप्नुयुर्द्विजाः अपत्नेन महादेव ब्रह्म हितम् मशंकर ईश्वरः शृणु गुह्यतमे देवि
त्यपाये मोक्षयोः वक्ष्ये लोकोपकाराय वेदानां हृदयं गते तारं द्वादशसाहस्रानित्यं नृभिः पुमा
न् संवत्सरेण मुक्तिं च मुक्तिं चाप्नोति हि द्विजः तये सेवसन्नं नित्यं वाम्पनो व्याहृतित्रये मुदा

सुर्म०

२८

२४

षादशसाहस्रेभोगेमाक्षमवाप्रुयात् चतुर्विंशतिकंलक्षसावित्रीवेदमातन जपेद्भुक्तिंचमुक्तिं
चप्राप्तुमादविनेणतु श्रीमत्सेवाक्षनलितंजयित्वापुनमादनात् इहलोकेसुखेभूत्वापानि
ब्रह्मसनाननि आदिन्यमुंडलेसोर्वेच्यात्तामामर्धयेदितः प्रणर्वेणभोगभाक्षचविदेति शि
स्वामेद्वादशगुल्येब्रह्मरेप्रेष्योविब भुवोर्मध्यतथातालोकेकंठेकूपेनयाद्दि नामिकेदेष
वाधारेध्यायेत्सर्वत्रिलोचनं महाधवनपतिर्भूत्वाप्रमोतिपरमेपद आधानेषपिचोक्तेषु
भावितेज्येतिरूपकं ध्यायेन्मोनिश्वलोनिर्तंगेमोत्तमवाप्रुयात् आधानेषयवाध्यायेनि
सपोमामतीद्रितः महाधनपनिर्भूत्वादेहांतेमोक्षामवाप्रुयात् अथवाचक्रमालिरयात्रि
कोणंकंदसंनिभे तदासेविलिखेत्सप्रदलेवासेतथालिखेत्चतुर्विंशतिकंमध्येप्रणववि
लिखेत्पुनः पूवादिषुक्रमान्यापंविलिखेत्प्राहृतिनयदलानांससकेसप्राच्यादृजीक्रमशेलिखेत्
तदासेदलेषेवसावित्रीमक्षरक्रमान् त्रिकोणंकर्णिकामध्येसंस्थिते प्रणवेवुधःविधुल्ले
खेवकल्याणसुदीप्रपरिभावयेत् नस्यानेमामकरूपंसर्वचंद्रकलाधरं शुद्धस्फाटिकसं

राम०

२८

काशेनीलकेठत्रिलोचने चरदाभयसंयुक्तेसर्वाभरणभूषिते सदापद्मासनासीनेध्यायेदव्य
मनःसुधीःमुहूर्तेवातदर्धेचातर्द्धवापथावल सर्वपातकपुत्रोपिमुच्यतेभवबंधनात् मामुक्
लक्षणीसांवेनाजानाद्भामिहद्वयेप्रतिष्ठाप्यनदीतीनेमणवेनैकैलवकेले गंधपुष्पादिभिदि
यैःसार्वभौभवतेध्रुवेविचित्रमालपंकुपात्माकानैर्गोपुनैर्युत नृत्यगीनादिकोदयात्रिसंध्यंशु
दमोदन परामुखेवायुकोणेचनैर्ऋत्येचविनायकं स्थापयित्वाचपेनित्येराजाराष्ट्रामिहद्वये दि
जैरागधर्नकार्यैराजाराष्ट्रामिहद्वये नाजाविजयमाप्रोत्रोतितत्रैवममपूजय आयुरारै
रयसेपन्नोभवेन्मुक्तौभविष्यति शत्रवश्चविनश्यतिशिवेनातो न संशयः धनधान्यसम
द्वंस्याद्राष्ट्रोसर्वत्रसर्वदा कालेकालेपिवृष्टिः स्यान्नवममपूजय वर्णश्रमसमाचानीनि
नताःसर्वदेहिनःभविष्यन्तिनसेदेहस्तत्रमामर्चयेत्ततः श्रीभगवानुवाच एवमुक्तामहादेवःस
र्वत्रःकरुणनिधिः आलिवलिल्लिंगेमुनेनायः शिवामाखिलनायिकां साशिवायरमादेवीशं
करस्यापिशंकेरेस्कदायोक्त्वतीक्ष्णहातत एवश्रमंमयाभोगमोक्षार्थिनो नृणामुपायोयंमये

सुर्प० रितः आश्यामायां तैक संसिद्धो न देवो यस्य कस्यचित् पुत्रा प पुत्र तुल्या य चार्मिका पदठाय च
 २९ अर्थोपकारिणे देयस्वयायं योगिनां वर इति स्कां देसौर सां हिता यांत्रयो दशो ध्यायः श्रीभ
 गवानुवाच अथ मुक्तिः स्वप्ने मे प्रवक्ष्यामि समा सतः प्रज्ञानेन परमुक्ति सिध्यत्यस्ति चैदे
 हिनां ज्ञानादेव परे मुक्तिं वेदताः न वदन्ति हि ज्ञानेन कारकं विद्वन्बोधकं खलु कैवल्यं दृश्यते
 हि च दत्ताने च दत्ताने च यत्तु बोधके अतो विदो ज्ञानमुक्तेः साक्षात्काशकतया स
 त्ति परमुक्तिः पूर्वमेवास्ति वेदानात् सुक्षुप्तावदात्मैव खल्वनाम्नान सत्रम अत एव परमुक्तिः
 साक्षादात्मन एव हि आत्मनो चापना मुक्तिः पुनस्तदा देव सात्मनि अस्तीत्यत्रोपगंतव्ये वेदानात्
 भते मनः अन्यत्र संस्थिता मुक्तिः साक्षादात्मन एव हि आत्मनो नैवलभ्या स्यात्प्राप्तिर्हि वेद
 नात् भूतत्वे संस्थितः कुंभो ज्ञानेनैव नु कैवल्यं लभ्याते नैव मन्येन ज्ञायते खलु कैवल्यं प्राप्
 त्वाप्ते स्वतो भिन्नं प्राप्नोति क्रिययैव हि न ज्ञानेन ततो मुक्तिः प्राप्नु एतन्निदिदि स्थित आत्मन्येव
 स्थिता मुक्तिः पूर्वसिद्धो ज्ञाने वेदानात् कार्यद्रव्यनयानेव स्थिता भविनुमर्हति कार्यद्रव्यनयानेव

राम०

२९

रूपेणैतौ परिणामेकदाचनसहनेपनिणामित्वात्कूटस्य इति हि ति श्रुतिः गुणरूपतयामुक्ति
र्न स्थिता सा परात्मनि निर्गुणत्वात्मनि निर्गुणं प्राह हि श्रुतिः न क्रियारूपतेश्चापि स्थिता मुक्तिः
परात्मनि अनूपत्वात्मरात्माने प्राह वेदे क्तिये खलु सामान्यरूपतश्चापि न स्थिता मुक्तिनात्मनि
व्यक्रावेव हि सामान्यनव्यक्तिः कस्यचित्सत्त्वान् व्यक्तिरेव स पुमानित्येत्येव - वं भवेत्
कुंभादिव्यक्रपो नित्योऽसि संमाताः खलु सत्त्वम अन्येनापि च रूपेण न स्थिता मुक्तिरात्मनि आ
त्मनो नैव मुक्तेश्च सेवंधः खलु विपत्ते असंगत्वात् खरात्मानं मसंगं प्राह हि श्रुतिः संवेद्योऽप्यस्ति चेन्मु
क्तिः कल्पिता मुक्तिरूप्यवत् अतः साक्षात् एव मुक्तिः स्वात्मभूतैव केवले अनापविद्यया विद्वं
स्ति रोभूनात्मविद्यया व्याप्यने स्वप्रकाशेनाविद्यायाग्निसनेन च अविद्याविद्यया साक्षादत्म
न्येव प्रकल्पिता आधिष्ठानात्मरूपेण भूता स्यादशुभाश्रया घृतकाष्ठेण वक्तुं न जनादिप्र
तीतिवत् अविद्यामात्मभूता सामुक्रोराद्यादिका खलु खलुवादि रूपायाः संस्ततेऽपि कारणे
निवृत्ता यामविद्यायां मुक्तिर्ज्ञानेदत्तक्षणं संसारस्य निदर्ति च लभेत हि परः पुमान् कर्म

सुर्य०

३०

एव यनामुक्तिः स्वान्मनो नैव साध्यते साध्यनित्या भेदमुक्तिर्नित्यामुक्तिः पराखलु साध्य
ते पापनामुक्तिः कर्मणा वेदवित्रमा संबंधश्च न पामुक्त्वा साध्यते हि परात्मा शः संबंधस्या
प्यनित्यत्वे दुर्निवरिभविष्यति वस्तुतः पूर्वसिद्धस्य साध्यतानैव वात्मनः तथा मानोपि सा
ध्यत्वे नैव सिध्यति शून्यं वत् तथा सदसतोर्नास्मितादसस्यात् सदसद्भ्रामभिनस्यसाध्यं
ता योगिसत्रम मुक्तिः कल्पितरूपा साक्षुक्तिकारजनादिवत् तस्मादात्मनैस्वरूपैव परामु
क्तिरविषया प्रतिवध्या विशुद्धस्य विद्यया व्यज्येत न य सा लोक्या पि च सामीप्या सान्द्रा
मुक्तिरसिक्त साध्यते किं यथा साक्षात्ताने नैव कवले मुक्तयः क्रियया साध्या न श्वरान हि से
शयः क्रिया साध्य कुप्रादेर्न स्वरत्वे प्रतीयने क्रियया साध्यने भावः संसारस्यैव केवले सैव
मुक्तिः परानान्या भावन्पेजिवेन्न नन् संसारे वस्तुतः सत्यः स्वात्मवन्न विनश्यति सतु कलि
त्पितसत्यत्वे मिथ्या देहात्मबोधवत् मिथ्यारूपस्य सर्वस्य ज्ञाननाशत्वमेव हि न क्रियानेश्च
ता संप्रियया एसांप्रकल्पितः घटादौ नाम सत्यानां व्यवहारे न सत्यता देहात्मबोधवद्विद्वन्का

राम०

३०

ल्येतानैव न वस्तुनः सत्यकल्पिनता सत्ये कनचित् वाधकेन तु केवलं कारणपन्ति नैव विनश्यन्
केवलं कारणयुत्साहर्षनेनार्चिवे किनः नष्टमित्यमिमं न्यते व्यवहारस्तु विभक्तः आत्मव
स्तु नश्चाह सत्यतां परमाश्रुतिः ततो न्यस्यापि सर्वस्य वाचारिभणतां खलु अवः सेसारवि
क्षिप्तिः कर्मणानैवी सद्यति वेदानवाक्यजन्येन ज्ञाने ज्ञाने नैव हि केवलं वेदानवाक्यजाविष्ठा
मुने संज्ञानवाधिका प्रसादोदवरुद्रस्य जायनेनापरस्पृशु मुक्तियोगीन्द्रविज्ञानात्कथितो वेदव
र्त्मना तां वियपैव संपाद्य विमुक्तो भव वेधनात् इति स्कान्दे सौरसंहितायां चतुर्दशोऽध्यायः
श्रीभगवानुवाच अथ योग्यं प्रवक्ष्यामि यथा योगेऽपि समासनः ब्रह्मविद्योपदेशस्य मुने योगीन्द्र
वंदित श्रद्धाहीना लसाल्यतावर्तते भुवि पेजनाः ब्रह्मविद्यामिमं ज्ञेयं न वेद न कदाचन रुक्
वाक्षपणादीनि येन कुर्वन्त मोहिताः ब्रह्म धर्मधान्यतिअन्नादिरानहीनश्च पेक्षिता ब्रह्म० पे
न कुर्वन्ति पतांश्च न्यायार्जितधनेन तु ब्रह्म० रागद्वेषपणलुबाः पिशुनीयेभिमानिनः ब्रह्म०
परदारपरद्रोहपरहिंसापराश्वयो ब्रह्म० दूषको वदमार्गस्य ये चान्ये वेददूषकाः ब्रह्मः व

सुर्य०

३३

३१

एनश्चनसमाचाननिष्ठानां पेचरूपकाः ब्रह्मविपाचारो खं पाचारो खं ये विदं नारुद्रो ह पराख
ये ब्रह्म० वेदादन्येषु मार्गेषु दीक्षिता ये भ्रमादपि० ब्रह्म० ब्रह्म० हत्यादिदोषेषु भर्षये प्रां नो वचने
ब्रह्म० दासभावेन युक्तो यदर्थं गोदत्ता मुर्धेः ब्रह्म० नरणं नाम रूपाभ्यां लिखितां गाश्वयो द्विज
प्रह्म० विधिवच्छ्रुयासाद्धेन चीर्णैः शिनो व्रतं ब्रह्म० इदं शिनो व्रते चोर्णं विधिवच्चैर्द्विजातिभिः
तेषां मेव परं विपां वदेत्तानवाधिक विधिवच्छ्रुयासाद्धेन चीर्णैः शिनो व्रतां श्रौतस्मात्तस
माचारस्तेषां मनुष्यकारकः शिरो व्रतसमाचरो देवब्रह्मादिवत्ताः देवता अभवन् विद्वन् बलुना
न्यनहेतुना शिनो व्रतस्य माहान्म्यं पुनो वा चांगिना मुनिः ब्रह्मा विभुश्च रुद्रश्च वेदात्ताः सुकला
अपि सर्वपातकयुक्तोऽपि मुच्यते सर्वपातकैः शिनो व्रतमिदं न च नितं विधिवद्धा शिनो
व्रतमिदं नाम तस्या आयवणः श्रुते यदुक्ते तद्धि नैवान्यतस्या शुपत संज्ञितं शाखाभेदेषु नामा
नि व्रतस्य विमेदतः यक्ये ते मुनिशाहंल शाखास्के कं व्रतं नैतत् सर्वशाखां सुवसे कं शिवाख्य
सत्यचिद्वनं तथा तद्विषयं ज्ञानेन तथैव च शिनो व्रतं सर्वशाखा श्रुते तत्त्वविज्ञानं पतते तु यः आ

राम०

३३

चेरत्संविशेषेण नित्यं प्रीत्या शिनो व्रते शिनो व्रतविहीनस्तु सर्वधर्मसमन्वितः अमित्रहन्ता त्रिवि
द्या योनादिका नीनसेष्यः शिनो व्रतमिदं सर्वपापकौतारदाहकसाधनं शुद्धविद्यायास्तत्र
स्तत्सम्पगान्वेरात् अतिनाथर्वाणी सूक्ष्मास्तु सूक्ष्मार्थप्रयाशिका यदुवाच व्रते प्रीत्या न नित्ये
सम्पगाचेरत् अग्निनित्यादिभिर्मनैः पाद्भिः शुद्धेन भस्मना सर्वगोदलने कुर्याच्छिनो व्रतस
मादये एतच्छिनो व्रते कुर्याच्छ्रद्धाकालेषु सारं पावद्विषोदयस्तावत्तस्य विद्या खलु नम
दादृशाद्मथाद्वातदधर्कैवातदधर्के प्रकुर्याद्वा दृशाद्महिवासंकल्येन शिनो व्रते शिनो व्रतेन
यः स्नातस्तस्य नोपदिशेत्तु यः तस्य विद्याविनष्टस्यानिधत्त एतत्तु खलुः ब्रह्मविद्या गुरुसाक्षा
त्तुनेकारुणिकः खलु यथा सर्वेश्वरः श्रीमद्गुरुकारुणिकः सदा जन्मांतरसंहसेषु न नापे
धर्मचारिणः तेषु भिन्नखलुः अदा जायते तु शिनो व्रते महापापवतां दण्डणं पूवजन्मसु सज
मपेक्षं शिनो व्रते अदा जायते न कदाचन प्रसुतास्तानवाहुत्यदिष्वेव विजायते अतः
प्रदेषु युक्तस्य न वंदेदात्मवेदनं ब्रह्मविद्योपदेशस्य साक्षादेवाधिकारिणः तएवनेते रविद्वये तु सा

सुप०

३२

32

नाः शिब्रतैः कदाचिदपिमोहाद्वाप्रतिपिदक्रिं यांपएः पेतुनेषांपनाविघानवेदेतकदाचन व
स्यविघोपदेशस्ययोगाः प्रोक्तोमायातव अयोग्योपितथाप्रोक्तः संग्रहेणादने एतुइतिस्कां
देसौरसंहितायांपंचदसोधापः श्रीमगवानुवाच अथसर्कार्यसंक्षेपं प्रवक्ष्यामिसमासतः
पादवक्त्रमासंतप्रदयासहतकृणु अस्सेवपरमंतत्वेप्रयमेसलस्यनु स्वयंभांनिराधार
नितरमेवनिर्मष्टे तश्चनूपातिरेकेणनकिंचिदपिविपने अस्तिनास्तीतिपदातिजन्हेवनचा
परंविभातिकेवल्लेखत्रकिंजानेकिंवदाम्यहं तस्यार्थस्यनुकोवक्राकः श्रोतावचनंचकिं कळे
दोअवणस्यैवफलंतअवणस्यकिं तइकः प्रमाताप्रमाणंकिंप्रेमयंच किमितिः कःकन्ती
काक्रियाकानिकारणनिमुनीश्वर तत्रत्रकेवलंसाक्षामौनमेवहिपुज्यते तत्रावत्रिष्ट
तुत्रसन्सुहरेहिशरीरिरणं अनिरूपितरूपयाआनिरूपिणि अविद्याभासतेसाक्षाद्ननः
स्फुरणाम्नि अतोस्मीत्यभासेनसाविद्याभ्युपगम्यते वस्तुएक्यानसाविद्यातयासर्वार्थं
कल्पना अविद्याज्ञानमायाख्योमलः संसारकारणेनतात्सत्यमेवोक्तं तद्विवेकं तदरि एम आ

राम०

३२

गावाख्यंमलंक्षात्सेसारस्यैवकारण आत्मानंकल्पयेत्यनेतत्तावन्नैवसंगते कल्पितोवायथा
र्थोवासमलस्त्वाणवाहूपः कल्पितत्वेत्यविचैवप्राक्रानामांतरेणतैः यथार्थत्वेत्त्वरूपेवाध
र्मोवाख्यत्ववस्तुनःस्वरूपस्येकमलःसोपंकदाविच्चनश्यति स्वरूपस्यविनाशेतुसुस्तक्ष्मेपरिह
श्यतो नैरण्मवादःसंप्राप्तःकोवानस्यनिकारकःधर्मत्वेसगुणत्वेनानेवतिष्ठतिचान्मनः
निर्गुणःखलुचिद्रूपःसाक्षादाहर्मुनीश्वर अपिचात्मागतः सोपमचिदाचच्चिदेवच यदि
चित्समलःसाक्षादिभुरन्मैवकेल यथचित्त्रहिचिद्रूपेविनोधान्नैवतिष्ठति चैतन्याश्रया
वात्मानचित्यव्रवीक्षादि तदाप्यात्मन्यचिच्चिनतिष्ठतिसहसहद्वयं शीतोष्मसुखादिधर्मो
पदत्रयेवच आत्मत्वादेवचात्मापंचैतन्यस्याश्रयोभवेत् इतिचैदात्मज्ञानस्यादचित्तादेय
कुप्रवत्तचैतन्याश्रयताभावात्तद्यतानात्मानचान्यथाअपंचैतन्यधर्मित्वादत्मास्यादिजिचेत्
तत् आत्माचेत्तनुचैतन्यधर्मत्वंतस्यसिध्यति सिद्धेचैतन्यधर्मत्वेष्टात्मज्ञानस्यसिध्यति अ
तएवमलःसोपमुनेष्टाणवसेत्तिनः नतिष्ठतिगुणत्वेनसर्वथाद्यात्मवस्तुनि कार्यद्रव्यतया

सुर्प०

३३

३३

चापिमत्तात्मनिनिष्टनि संसारकारणत्वेनमलोनादिजयामुने तैरभ्युपगतः सोयं नीक
यात्वेन निष्टनि नापिजात्यात्मना जेषां न जथादर्शने मुने अतएवाणवाख्योयं मत्तआ
त्मनिकल्पितः अविभागेन चाध्यसोमलआणवसंज्ञितः ईषन्मात्राविभागेन काले
तोमलआत्मनि मायात्वेनैरशास्त्रेषु कोश्यते सापरात्मनः वैपरीत्यास्यहेतुत्वादपि मा
यापरात्मनः तथादुर्घटकारित्वादपि मायाप्रकीर्तिता अतो मायातिने की एतन्नवो
प्रलज्जो किंके वैदिकश्चान्यो मायया परिकल्पितेषु समस्तेषु वैदिको मोक्षसाधने प
एंपर्येण चान्योपि श्रुत्यर्थे पर्यवस्यति अयं साधारणः प्रोक्तो लौकिकसंवेदयोः आ
णवादिमत्तोक्तेः साक्षान्मोक्षः प्रकीर्तितः कल्पितस्य मत्तस्यापि निवृत्तिर्विद्ययैव हि
विद्यावेदांजवाक्यो त्यास्यविद्याकर्मसाधनं संसारणवमग्नानां साक्षात्सेसारमोचकः
महाकारुणिकोरुद्रः सोमः सोमार्धशेखरः प्रत्यक्षादिप्रमाणेषु कृशतिरेव वलीयसीत्यन
पश्चतिमूलाश्च पुनाणानि च भानतो शिक्षाद्यंगानि ग्नीमांसे कर्मवृत्त्यपरेषु वा श्रुतिमू

राम०

३३

लेषुशेषेषुमुतीश्वर प्रत्यक्षश्रुतिसिद्धार्थेयद्विमुनिसत्रम तत्प्रत्यक्षश्रुतेरयंमभूद्य
र्थप्रकाशकतेषुश्रुत्यविरुद्धेयतस्यमूलतयाश्रुतिः कल्याणघटिरुद्धंतत्रदमूलमिति
स्थितीः केवलेभ्रांतिमूलंतद्वक्तुरित्यपनेतनाः बुर्वजिसर्वथातावच्छ्रुतिर्मानोत्रमोक्षमा
शिष्टाचारेपितुल्योपेन्योपसन्ननशंशयः वेदाविरुद्धाणः कर्त्रयः खलुसर्वपो धर्मचा
र्थेचकामेचमोक्षेवायनमाश्रुतिः स्वतः प्रमाणमेवान्यत्त्वसहायमयेक्षते श्रुतेस्माव
दनुक्तोरीः पुरुषार्थचतुष्टये अणमात्रमपित्रह्यन्नास्तिनास्तिनशंशयः पौरुषेयंचक्षि
किञ्च त्याज्येनपिचते अनाद्येपेश्रुतिसाध्वीसर्वमानोत्रमोत्रमा विदोस्त
त्रिपरंवाक्येयघटद्वेदविदोवर तत्रसर्वमभिव्यक्तेहृदिकृत्वात्रवीद्वध ततस्तत्रोपरिष्टार्थ
ःश्रुत्यर्थश्चपरं विरुद्धोनवि-ल्येनग्रात्यसूक्ष्मनिरूपकैः तुल्यप्रमाणैःसिद्धार्थेविरुद्धो
हिविकल्पेता नैकोस्तिवेदनामानेनतुकिंचिन मुनेतिवतुसाध्यर्थःसिद्धार्थःश्रुतिदार्शि
कः पयानैवतथासंज्ञैरशितःसकलैर्नक्षिपिसहतेनविकल्पतसिद्धवस्तुकदाचन ए

सुप०
३४

३५

करूपं सखु प्राप्तिद्वयस्त्वखिलं मुने तबुत्तमेव सद्रागनाशनरैः श्रेयोर्थिभिर्विर्बुधैः तथा तत्रा
दितावरिविरुद्धमविशेषतः विसृज्य वेदसंसिद्धं केवलं तु समाचरेत् प्रत्यक्षादिप्रमाणैः
नापंचानामपि मानतः साक्षादेदं विरुद्धेन स्वीकर्तव्या निरूपकैः दोषसंभावनातिषां पं
चानामपि सत्तम दोषसंभावना चास्याः श्रुतेर्नास्तिकदाचन कर्तृदोष एतदुष्टस्यात्यसं
क्वचित्करणदोषेण क्वचिद्विषयदोषतः क्वचिच्चादृष्टदोषेण तत्सर्वं न श्रुतौ खलु प्रत्यक्ष
मूलान्यन्यानि भानि खलु सत्रम अतो वेदातिरिक्तानां दोषसंभावनास्ति हि नो वेदस्य
दोषेण यद्वत्प्रतिपादितं तत्र साक्षात्स्वनः सिद्धप्रथमसकलस्य तु प्रथमं त्वन्यथापदैत्रद्व
यं मायामयं न हि सर्वस्य प्रथमं साक्षात्त्वात्मभूतं परंपद स्वातिरिक्तं न जानाति माययापनिमो
हितः स्वातिरिक्ततया तातं मायैव पापरमंपदं अन्यथा चान्यथा मांसा प्रवृत्तिवत्केचन पंचवि
शेकमित्यादुक्तदेव परमंपदं अन्येषु द्विंशकं माहुस्तथान्येसमाविंशकं अन्ये शतसहस्रादिस
ख्यासंख्येयमास्तिक प्राहः संख्याविनिर्मुक्तं परं तत्त्वेष्विवाभिधे संख्यासंख्येयनिर्मुक्तैः

राम०
३४

रव्यासख्योपसाक्षिण सेख्यासंख्येयचित्रस्यमित्रिभूतंसदोदितंसत्यविज्ञानमातैर्नंदेव
सानंजमकल्मषे अहमर्थतपाश्र्कसाणुरूज्यास्वानुजितः पश्यन्योगीपरिज्ञानान्नि
वीणं पातिसत्रम ब्रह्मैवसर्न्यंसाक्षाद्ब्रह्मामोतिसनातनंविमुक्तोमुच्यतेज्ञानाद्विज्ञा
नदिवकेवलं अज्ञानस्यविनाशेनसंसारश्चविनश्यति पदालमचित्तानादृग्याविद्यो
मवेत्युमान् जीवन्मुक्तिस्तदातस्यकर्मबंधोनविद्यते अनारब्धानिकर्माणिपुण्यपाप
लकानिनु ज्ञानाग्निनैवदधानिभवेयुर्नहिसंशयः देहमानच्चकर्माणिफलाभोगेनके
वलं विनश्यन्तिपनिज्ञानात्रयाचाहपराश्र्कः श्रुत्वाकार्येनचोचाहःखलुसर्वजनै
नपि पथोपदेशःसंग्राह्यःकेवलंवेदचित्रम अथकिंकहुतोक्तेनश्रुत्यर्थोनिखिलोम
या कनामलकवद्ब्रह्मन्यथावत्कथितस्तव सूतःइत्युक्ताभगवान्तरः सोमार्धकृतशेख
रं दध्यौप्रसन्नकरणःसांवसेज्ञानभेषजे अथदेवोमहादेवःसांस्तस्यहृदिस्थितः प्रस
न्नःसन्नैहेपार्वत्याप्रत्यक्षमगमत्यभुः लंबोदरःकुमारश्चनं सावेचंद्रकलाचहृद्रेषु

सुर्य०

३५

३५

वपारपामुदा श्रीभगवानुवाच नमस्ते देवदेवेश नमस्ते करुणाकर नमस्ते पार्वती
नाथ नमस्ते सर्वसाक्षिणे नमस्ते पाशवद्गानोपासाहं त्रे परात्मने पापनासकारतानप्र
दायगुनवेनमः अविशेषेण जन्तूनामभिप्रतार्य दायिने अभिप्रेतार्थनूपायनमस्तेभ
क्वस्तु नमस्ते कंदमृतापलोका लोकदुमस्य च नमस्ते पप्रनाभस्य पप्रयोनेः पदप्रद
नमस्ते वेदनिष्ठा नीवेदविद्याप्रदायिने विदविद्यापश एणुस्वात्मदायनमो नमः त्वमे
व जत्वं परमे परा परे त्वमेव विष्णुश्च त्रु नाना रूपः त्वमेव रुद्रः सततोदिन प्रसूतमेव श
क्व पुरं एद्रुपः त्वमेव वायुर्वरुणेयमः प्रभुस्त्वमेव वहि र्यनदश्च नैऋतः त्वमेव चे
शनसमाद्रु पोहनस्तु मेव चोर्ध्वाधरदिक्पुनिसिक्ः त्वमेव विद्याभवपाशहारिणी त्वमेव
मायाभवपासबंधिनी त्वमेव संसारविमोचकः सदा त्वमेव दुःखोदधि मग्नजं नवः त्व
मेव वेदा अखिलाः सनातनास्तु मेव चांगानि सदेस्वरेश्वर त्वमेव सूक्ष्माः स्मृतमश्च भारतं
त्वमेव देवेशे पुराणमद्भुतं त्वमेव शास्त्राणि महानिशंकरं त्वमेतकाः श्रुतिमानगाभि

राम०

३५

नः त्वमेव शब्दविधिधातुष्वध्वजत्वमेव सद्धार्यत येव संस्थिनः त्वमेव मानमिति मेव पू
र्वकस्त्वमेव मानादिजगदिभासकः त्वमेव पायाचविदावयावकस्त्वमेव कर्ता तगतः स
मासतः त्वमेव भर्ता च विनाशकारणं नानाविधचेतनामी त्वमेव नानाविधचेतनेज
रस्त्वमेव सक्तिः परमासजातनी त्वमेव मुक्तिः परमासुशोभना त्वमेव भुक्तिर्विविधामहेश्वर
त्वमेव सच्चिदसुखलक्षणः शिवस्त्वमेव सर्वशिवशेकरेश्वर त्वमेव भिन्नद्वयकल्पनाभ
यस्त्वमेव चाभिन्नवर्जितं त्वमेव सत्वं सततोदितप्रभैक्षमस्त्वमेव जल्यितमीश्वर प्रजल्यित
चापितव्यप्रसादतः सुशब्दिते तत्र न संशयः प्रभो कुरु प्रसादे भवनो गमेषु जंमयि प्रसादेन
महेश्वरेश्वर सतः एवं सुत्वा महादेवं सर्वज्ञे करुणानिधिं भक्त्या परमपास्तनोदिजेद्रा
अवशो भवतु देवदेवो महोदकः प्रणवार्त्रि विनाशनः अनुगृह्य विवस्वनेन तत्रैवंतरधीय
तः ब्रह्माविद्यश्वभासं तं पातवल्क्ये मुनीश्वरे आलिङ्गागमना मन्ये प्रसन्ना अगमनुधाः
पातवल्क्यो पियोषिगीद्रः प्रसन्नं भास्करप्रभुं स्तोत्रैस्तु त्वागमं तत्वा श्रीमद्भागवतसीसुनी भवं

सुर्प
३६

तोपिमहादेवप्रसादासौरसंहिता श्रुतवन्तस्त्वहोभाग्यभवंतोमन्मुखीकुजात् संहितापोऽ
शाध्यापोर्निर्मितासौरसंहिता महाकारुणिकनैवव्यासेनामिततेजसा यः पठेच्छ्रुत्वा
दापि श्रद्धापोसौरसंहितो यथावत्तस्यवेदार्थः प्रतिमानिनसंशयः वत्येनमरुतातुल्यो
ब्रह्मवर्चसा धरस्यौष्णक्षमपातुल्यः प्रभावेनशिवेनतु विद्ययामत्समः साक्षजिजसा
भास्करोपमः श्रियाधनदतुल्यस्यात्रद्विसंशयकारणं इतनु विद्ययामत्समः साक्षजि
जसाभास्करोपमः श्रियाधननदतुल्यस्यान्वहिससमस्तुक्ताभगवान्स्मृतः सर्वज्ञः सा
वमीस्वरः ध्यात्वामयाभक्त्यापपातविवशेभ्रसे वासखिल्यामहात्मानंव्यासशिष्यं कृपा
हेकरे यथोर्हं पूजयामासुः स्रजं सुमनसप्रियात् इति श्रीस्कादेमलापुराणे सौरसंहि
तापोषोऽशाध्यायः शुभमस्तु संप्रत १८ ६६

काश्यां श्रेष्ठिवरो व बभूव सुमहान् गोपालदासः सुधीस्तस्मिन् सुकृती सतामनु
चरः श्रीरामचंद्रमिधः ॥ श्रुत्वा स्कंदपुराणमुक्तविधिना तेनार्पितं पुस्तकं श्रीनाराय
णादीक्षिताय विदुषे नारायणप्रीतये ॥ १ ॥ वितीर्णं पुस्तकमिदं वर्षे गंगाचंद्रके ॥ पौषमा
सेसिते पक्षे सप्तम्यां भृगुवासरे ॥ २ ॥

राम०

३६